

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Katarina Mikulić

8. marec – dan, ko ženske iz zasebne sfere obiščejo javno.

**Analiza časopisnega poročanja o dnevu žena v Bosni in Hercegovini med letoma 1996–
2013**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2013

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Katarina Mikulić

Mentor: red. prof. dr. Mitja Velikonja

8. marec – dan, ko ženske iz zasebne sfere obiščejo javno.

**Analiza časopisnega poročanja o dnevu žena v Bosni in Hercegovini med letoma 1996–
2013**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2013

Zahvala

Najprej bi se rada zahvalila mentorju red. prof. dr. Mitji Velikonji, za vso spodbudo in strokovne nasvete ter hkrati tudi za vse zanimive ure predavanj.

Zahvalila bi se tudi staršem, Danielu, Poloni, Kaji, Srđanu in Mihi, ki so mi pomagali najti odgovore na vsa moja bolj ali manj neumna vprašanja. Hvala tudi vsem udeleženkam intervjujev ter vsem prijateljem, prijateljicam in kinotečkam, ki so poslušali moje jamranje in me spodbujali, ko se je zdelo, da se je vse ustavilo.

8. marec – dan, ko ženske iz zasebne sfere obišejo javno. Analiza časopisnega poročanja o dnevu žena v Bosni in Hercegovini med letoma 1996–2013

V magistrskem delu bom preverila, kakšen pomen ima 8. marec, ki je znan kot mednarodni dan žena v potrošni kulturi, medijskem svetu in na nivoju vsakdanjega življenja v Bosni in Hercegovini ter kako se ga obeležuje oziroma slavi. Pri tem bom analizirala diskurz časopisnih in internetnih prispevkov, naredila skupinske intervjuje ter uporabila zgodovinsko diskurzivno analizo. Zanimalo me bo tudi, na kakšen način so v dnevih okoli 8. marca, v medijih reprezentirane ženske, s čimer pa bom odkrila dominantne diskurze o spolu. Glede na to, da naj bi prazniki »zaustavili čas« in dejstva, da so novinarji naklonjeni dogodkovnemu poročanju, namreč predvidevam, da bom ob 8. marcu zajela več prispevkov, v katerih se pojavljajo ženske in s tem tudi boljši vpogled v položaj žensk v bosansko-hercegovski družbi.

Ključne besede: 8. marec, dan žena, medijska reprezentacija žensk, patriarhat, Bosna in Hercegovina.

8th March: The day when women from private sphere join the public sphere. An analysis of newspaper reporting on the International Women's Day in Bosnia and Herzegovina between the years of 1996 and 2013

The aim of this master thesis is to examine the significance of 8th March (also known as the International Women's Day) in the consumer culture, media and at the level of everyday life in Bosnia and Herzegovina (BIH). My goal is to point out the ways the holiday is commemorated and celebrated. In doing so, I will analyze the discourse of women and the 8th March in newspapers and internet articles and use group interviews and the historical discourse analysis approach. Special emphasis is put on the way women are represented in the media in the days surrounding 8th March. The latter reveals the main message of my thesis, which is the representation of dominant gender discourses in BIH. Since holidays are often known to somehow "stop time" and because journalists are prone to event-reporting, it is expected that in the days around 8th March, newspapers will reveal more regular reporting on women issues and in general include more articles, relating to women, leading to a better insight on the social situation of women in BIH.

Keywords: 8th March, Women's Day, media representation of women, patriarchy, Bosnia and Herzegovina.

Kazalo

1	Uvod.....	6
2	Pomen praznikov in vloga patriarhata na reprezentacijo žensk v medijih.....	8
3	Metodologija	12
4	8. marec.....	14
4.1	8. marec in njegovo praznovanje/obeleževanje v SFRJ	16
4.2	Praznovanje/ obeleževanje 8. marca v BIH.....	20
5	Odnos medijev do 8. marca in dominantne teme.....	28
5.1	Odnos medijev oziroma v njih nastopajočih akterjev do 8. marca v BIH.....	29
5.2	Dominantne teme v obravnavanih bosansko-hercegovskih časopisih	31
6	Dan za »mušku finoču«	35
7	Dan žena ali materinski dan?	37
8	Feminizem ali potrošništvo?	42
9	Zaključek.....	45

1 Uvod

8. marec velja za mednarodni dan žena, s katerim se obeležuje boj žensk za politične, ekonomske in socialne pravice. Sprva je bil znan kot mednarodni praznik delovnih žena, zato se ga je obeleževalo kot politično-mobilizacijski praznik socialističnih strank, kasneje pa je v mnogih državah postal del »kulture«, še posebej v vzhodni Evropi in državah nekdanjega socialističnega bloka. Praznik je tako na začetku predstavljal dan boja oziroma izhoda iz patriarhalnega okvirja reakcionarne zgodovine, ki je ženske stoletja obravnavala kot drugorazredne državljanke, a je bila s koncem druge svetovne vojne dosežena večina temeljnih človekovih pravic žensk (volilna pravica in druge formalne pravice, kot so pravica do izobrazbe, enakega dela in zaslužka ...) in 8. marec je »zajela« konceptualna praznina. Izgubil je svoj uporniški naboj ter se vse bolj nagibal k izpraznjenim oblikam depolitiziranih in komercializiranih praznikov, kot sta na primer valentinovo in materinski dan. Danes se torej 8. marec obeležuje predvsem s poklanjanjem rož, daril ter s kakšno lepo besedo in zdi se, da so ženske z uzakonjeno enakopravnostjo dosegle vse, za kar so se borile, tako pa se je odprla pot za preoblikovanje 8. marca iz dneva upora v dan slavljenja njihovih dosežkov.

Pa vendar je spremenjena vloga 8. marca tudi posledica političnih sprememb. Kot trdi Kuljić (2012, 135), »vladajoče skupine odločajo o trajanju spominjanja, vpeljevanju novih praznikov v koledar in brisanju starih«. Danes, v dobi tranzicije, se na primer 8. marec, kot zapuščina socialistične dobe, v državah nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije (v nadaljevanju SFRJ) obeležuje različno. V času korenite menjave političnega sistema in vladajoče ideologije je torej prišlo tudi do revizije prazničnega koledarja. Kot ugotavlja Velikonja (2013, 116), so nekateri nekdanji politični prazniki v danes prevladujočih neoliberalnih in nacionalističnih diskurzih očrnjeni – kot ostanke starega režima se jih ignorira ali celo napada. Na Hrvaškem, na primer, se, kot ugotavlja Rihtman-Auguštin (1999), 8. marec povezuje bolj z materinskim dnem kot s feminizmom, kar naj bi bilo povezano s »kulturo laži« oziroma s poskusi, da se iz kolektivnega spomina izbriše vse, kar se povezuje s socialistično Jugoslavijo. Tudi Rada Borić (v Radiosarajevo.ba 2013a) je dejala, da se je na Hrvaškem v devetdesetih naredil pravi rez s prejšnjim sistemom, to pa je vključevalo tudi rez z vsemi prazniki bivšega sistema. Bosna in Hercegovina (v nadaljevanju BIH), ki je osrednja država moje raziskave, pa po mnenju Borić (ibid.) ni nikoli stigmatizirala zgodovine in prejšnjega režima ter se med drugim tudi zato 8. marec tam praznuje vidneje. To ugotavlja

tudi Bazdulj (v Pescanik.net 2008), ki pravi, da je v BIH jugonostalgija v smislu spominjanja na zadnje obdobje normalnega življenja verjetno najmočnejša na prostoru nekdanje SFRJ in verjetno se zato 8. marca nikoli ni poskušalo izbrisati iz kolektivnega spomina. To je tudi eden od razlogov, zakaj sem se odločila, da bom ravno v BIH preverjala način obeleževanja oziroma slavljenja 8. marca.

BIH je znana po svoji multinacionalnosti, multikulturalnosti in specifični politični urejenosti. Z Daytonskim sporazumom, s katerim se je prekinila vojna (1992–1995) ob razpadu SFRJ, je bila razdeljena na dve entiteti, izmed katerih je ena Federacija Bosne in Hercegovine oziroma politična skupnost Bošnjakov ter bosanskih Hrvatov, druga pa Republika Srbska (v nadaljevanju RS), ki združuje bosanske Srbe. Med obema entitetama ni vzpostavljene fizične meje. Poleg tega je na ozemlju BIH tudi Distrikt Brčko, ki ne pripada nobeni izmed omenjenih državnih enot, pač pa je narodnostno mešano in mednarodno nadzorovano območje državnega ozemlja. Takšna razdelitev je po mnenju mnogih glavni krivec za počasen napredek države tako na gospodarskem in političnem področju, kot tudi pri vzpostavljanju normalnega sožitja med tremi nacionalnimi skupinami.

V tem povojnem okolju so ženske v javnosti skoraj nevidne. Etična razdeljenost je namreč v BIH ključni element tudi v javnem življenju in politiki ter posledično tudi v medijih. Pri tem pa, kot pravita Majstorović in Turjačanin (2006, 83), igrajo moški glavno vlogo kot nekakšni varovalci identitete in nacionalnosti. Avtorja namreč v svoji raziskavi ugotavljata, da dnevni časopisi izključujejo žensko kot protagonistko, saj so teme, povezane s politiko, etničnostjo, ekonomijo ali socialnimi zadevami, izključno moške, medtem ko so ženske prisotne le v novicah, ki so povezane z zabavo in modno industrijo. Ob tem je potrebno izpostaviti tudi dejstvo, da imajo omejen dostop do trga dela in predstavljajo več kot polovico nezaposlenega prebivalstva. Tiste, ki službo imajo, v večini še zmeraj opravljajo manj plačana dela, ki zato dobijo status feminiziranih. V konkretni realnosti, v kateri živi večina žensk v BIH, tako prevladuje revščina, brezposelnost, patriarhat, prisilna heteroseksualnost, poroka in skrb za otroke (Majstorović 2009, 123).

V pričujočem delu raziskujem, kako današnje tranzicijsko obdobje vpliva na pomen, doseg, obeleževanje ali slavljenje 8. marca v BIH v potrošniški kulturi, medijskem svetu in na nivoju vsakdanjega življenja. Pri tem bom poskušala odgovoriti na tri vprašanja. Prvič, v kakšni obliki se danes proslavlja oziroma obeležuje 8. marec, kako in kdo ga slavi/obeležuje ter zakaj. Drugič, kakšen odnos imajo do njega mediji ter kako ti na ta dan problematizirajo

spolno neenakopravnost in ženska vprašanja, in tretjič, kakšne ideološke pomene in posledice na položaj žensk ima medijsko poročanje o 8. marcu v sodobni bosansko-hercegovski družbi.

Da bi prišla do odgovorov, se bom najprej dotaknila zgodovine razglasitve praznika in razlogov zanj. Nato bom preverila njegov pomen in razvoj v Kraljevini Jugoslaviji in kasneje v SFRJ. Z analizo bom preverila reprezentacijo 8. marca v medijih in reprezentacijo žensk ter prisotnost prispevkov s temami, povezanimi z ženskimi vprašanji in (ne)enakopravnostjo spolov, ki se pojavljajo v dnevnih časopisih v BIH v dneh okoli 8. marca med letoma 1996 in 2013. Pri tem me bo zanimalo, v kakšnih kontekstih se pojavlja časopisno poročanje o prazniku, kakšen je odnos v medijih nastopajočih akterjev do 8. marca ter ali je 8. marec komercialno inkorporiran v obstoječi red (tržna niša, priložnost za zabavo ali populistično pridobivanje političnih točk). Predvidevam, da se bo poročanje pojavljalo predvsem v kontekstih, kot so: rože (teksti o cenah rož in povpraševanju po njih), tradicija (primerjave med obeleževanjem/slavljenjem praznika nekoč in danes), statistika (razlike o zaslužku med moškimi in ženskami ali pa število prisotnih žensk v politiki) in zgodovina (kdaj in zakaj je bil praznik razglašen). Analiza časopisnih člankov in člankov na spletnih portalih mi bo omogočila vpogled v načine obeleževanja oziroma praznovanja 8. marca v BIH, s čimer bom videla, ali je 8. marec še zmeraj praznik »upora« ali pa prevzema funkcijo materinskega dne oziroma je le razlog za zabavo in potrošnjo. Ti isti članki mi bodo pokazali, kako pogosto so v poročanjih o 8. marcu prisotni moški oziroma ali se tudi na dan žena postavlja v ospredje moške in njihova »viteška« oziroma gentlemanska dejanja, kot jih je poimenoval Čolović (1988, 18–23).

2 Pomen praznikov in vloga patriarhata na reprezentacijo žensk v medijih

Preden začnem z analizo, bom razložila sociološki pomen časa oziroma praznikov. Koledarji so namreč mnogo več kot orodje za računanje in spremljanje časa. So kulturna konstrukcija, ki delijo dneve na praznične in nepraznične ter so pomemben pripomoček pri ureditvi vsakega novega družbenega sistema, saj s tem družbeno okolje vpliva na to, kaj je pomembno spominjanja, pa tudi kdaj in na kakšen način se spominjamo (po Zerubavel 2004, 189). Uvrstitev določenega praznika na koledar posega v življenjski ritem pripadnikov neke družbe in preusmerja njihovo pozornost od individualnega vsakdanjika na kolektivna

vprašanja skupnosti (Zerubavel 1985, 46). S tem omogoča, da se slavi tisto, kar krepi sedanje stanje in hkrati izvaja mobilizacijo njenih pripadnikov za doseganje ciljev v prihodnosti. Podobno kot 1. maj, mednarodni praznik dela in delavcev, naj bi bil tudi 8. marec sredstvo, ki bi združilo ljudi z istim ciljem, v tem primeru ženske, ki se borijo za svoje človekove pravice in emancipacijo.

O vpeljevanju oziroma brisanju črnih ali rdečih obarvanih dni na koledarju pa odločajo vladajoče skupine in dominantna ideologija. Omenila sem že primer obeleževanja oziroma slavljenja 8. marca na Hrvaškem, kjer so nosilci oblasti v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja ob prehodu iz tako imenovanega sistema socialističnega samoupravljanja v parlamentarno demokracijo, ta dan poskušali prikazati kot komunističen in ideološko sporen ter so v zameno vsiljevali materinski dan. Podobno razpravo so imeli tudi na Češkem, kjer je po padcu komunističnega režima leta 1989 8. marec veljal za enega glavnih simbolov starega režima in je bil v javnosti nezaželen. Ko je leta 2004 država vstopila v Evropsko unijo, je v čeških medijih in tudi v parlamentu potekala velika razprava, ali bi morala na podlagi norm Združenih narodov in Evropske unije tudi Češka ponovno obeleževati 8. marec kot mednarodni dan žensk, cilj katerega je obrniti pozornost na dosežke žensk in opozoriti na probleme, s katerimi se ženske vsakodnevno soočajo doma in po svetu. Po burnih razpravah je parlament potrdil obeleževanje 8. marca kot enega od posebnih spominskih dni, kot je na primer nacionalni dan spomina na holokavst (Kapusta-Pofahl 2011). Popolnoma drugače pa je bil 8. marec sprejet v Sovjetski zvezi in kasneje v Rusiji. Tam praznik nikoli ni bil kritično zastavljen, temveč na način, s katerim je uradna mitologija slavila ženskost, ki je bila po godu oblasti. Leta 1965 je 8. marec postal dela prost dan, kar je še tudi danes, ko se slavi predvsem lepota, delavnost in potrpežljivost ruskih žena oziroma mater. Praznike je torej potrebno razumeti kot izumljeno tradicijo, kot Hobsbawm (1983, 1) poimenuje splet praks, »s katerimi običajno upravljajo javna in molče sprejeta pravila obredne ali simbolične narave, ki s ponavljanjem želi utrditi neke vrednote in norme vedenja, s čimer pa se avtomatično predpostavlja kontinuiteta s preteklostjo«.

Na tem mestu se poraja vprašanje, ali se 8. marec obeležuje ali slavi. O tem sta se v svojih delih spraševala že Čolović (1988) in Sklevicky (1996). Kot pravi Velikonja (2013, 115): »Oboje sicer pomeni redno, (ne)institucionalizirano in (ne)organizirano obliko kolektivnega spominjanja. Obeleževanje je bolj nevtrarno, vanj ni investirano toliko ideološkega naboja: gre za golo spominjanje na pomembne zgodovinske datume, kar se le včasih in le pri

določenih skupinah spremeni v kaj več.« V nekdanji SFRJ se je elita, kot pravi Rihtman-Auguštin (1999, 405–406), zavzemala predvsem za obeleževanje 8. marca in za njegovo vzgojno simboliko, ki je variirala s časom. V tistih slojih družbe oziroma žensk, ki bi jih Gramsci poimenoval subalternih, pa se je, kot nadaljuje, 8. marec vse bolj slavil ob dobri kapljici in polnih rok rož (ibid.), kar pa lahko zasledimo tudi danes in kar bom želela z analizo prispevkov med drugim tudi prikazati.

Ob analizi 8. marca bom preverjala tudi, na kakšen način so ženske reprezentirane, s čimer bom odkrila dominantne diskurze o spolu. Prazniki namreč zaustavijo čas oziroma ločujejo »pomembne dneve – praznike – od nepomembnih, dobesedno vsakdanjih« (Velikonja 2013, 113). In lahko bi rekli, da je 8. marec praznik, ki žensko za en dan postavi v ospredje in se ji tako poskuša odkupiti za ostalih 364 dni v letu, ko je podrejena patriarhalnem svetu oziroma nepomembna. Zaradi tega in dejstva, da so novinarji nagnjeni k dogodkovnemu poročanju (Pajnik 2007) predvidevam, da bom ob 8. marcu zajela več prispevkov, v katerih se pojavljajo ženske in s tem tudi boljši vpogled v položaj žensk v BiH.¹

Ob tem je potrebno izpostaviti tudi teoretsko ozadje o medijski reprezentaciji žensk. »Zgodnje feministične analize o spolnih reprezentacijah so izhajale iz predpostavke, da je reprezentacija neposreden prikaz družbene realnosti in/ali resnične izkrivljenosti realnosti. Tako naj bi na primer reprezentacija žensk odražala moški odnos in ustvarjala popačeno sliko o »dejanskih« ženskah« (Švab 2002, 207). Poststrukturalisti so kasneje to tezo zavrnil in danes se zavedamo, da na reprezentacije vplivajo kulturne konstrukcije. To pomeni, da je tisto, kar naj bi veljalo za resnično, vedno že samo po sebi reprezentacija. Tako se analiziranje medijskih tekstov preusmeri na preučevanje načinov, »kako reprezentacije delujejo v kontekstu razmerij moči ter kakšne so posledice za spolna razmerja« (ibid.). Bistvo ni v tem, ali so reprezentirane predstave resnične ali ne, ampak v tem, katere skupine ljudi poskuša konstruirati in s kakšnim namenom (po ibid.). Pri tem pa je prav tako pomembno, kaj ni reprezentirano, torej zamolčano. Namreč, četudi je občinstvo lahko neodvisno in gredo medijske vsebine skozi številne filtre, mediji vplivajo na občinstvo in ohranjajo dominantne družbene norme in pričakovanja ter stališča, ki so v njihovem interesu oziroma interesu vladajočih družbenih skupin (po Mills v McQuail 1975, 181–2). To pa pomeni, da lahko

¹ Lidija Vasiljević (2007, 13) je na primeru Srbije ugotovila, da naj bi mediji nekaj dni pred 8. marcem, kakor tudi nekaj dni po njem, bolj kot ponavadi pisali o položaju žensk in pravicah, ki so jih ženske dobile skozi zgodovino. Do takrat v javnosti večinoma izključene ženske dobijo v dneh okoli 8. marca od 5 do 10 odstotkov več prostora v medijih (ibid.).

medijska besedila naturalizirajo privilegije določenih družbenih skupin in hkrati tudi stereotipizirajo marginalne družbene skupine. Veliko feminističnih kritik izpostavlja prav neustrezno prikazovanje žensk v medijih, kjer so te večinoma reprezentirane samo kot matere, soproge in gospodinje, to pa ustvarja občutek, da so ženske aktivne samo v zasebni sferi in niso prisotne na drugih družbenih področjih. Hkrati pa so z neprestanim ponavljanjem teh vlog ženske težje sprejete v nestereotipiziranih vlogah. S tem mediji ženske postavljajo v kalupe, iz katerih težko dostopajo do virov moči v družbi in s tem soustvarjajo občutek, da gre za »naravno« stanje oziroma naravne vloge žensk (in moških), v katere ne dvomimo in so tudi nespremenljive.

Postmodernistična avtorica Liesbet van Zoonen (1995, 322) pravi, da pojem reprezentacije zveni kot nekakšna predpostavka, da vedno obstaja neka realnost oziroma resnica, ki je lahko reprezentirana, in je pojem zato zavajajoč. Kot pravi, ni nikakršne realnosti spola, ki bi jo lahko v medijih reprezentirali, in medijev tako ni mogoče obtožiti, da realnost popačijo. Pri pojmovanju spola gre za diskurzivni konstrukt in je razlikovanje med diskurzom o spolu znotraj medijev in diskurzom o spolu zunaj medijev umetno, saj imamo opravka z enim enotnim diskurzivnim področjem in torej govorimo o eni sami realnosti. To pa pomeni, da bomo z analizo medijskih prispevkov videli, kakšen je položaj žensk v družbi in pomen spolnih vlog.

Medijski teksti torej odsevajo realne odnose moči, a ne moremo reči, da so »nedolžni«, saj pravzaprav zagotavljajo, da noben drug odnos ni mogoč. To pa pomeni, da mediji niso nevtralni ali »racionalni mediatorji družbenih dogodkov« (van Dijk 1988, 11), saj mediji z izbiro vsebin konstruirajo družbeno realnost na način, ki podpira dominantna prepričanja vladajočih skupin v družbi ter hkrati sodelujejo pri ustvarjanju družbenega konsenza. Mediji torej pomagajo reproducirati že oblikovane ideologije ali kot pravi van Dijk (1988, 83): »Novice implicitno promovirajo dominantna prepričanja in mnenja elitnih skupin znotraj družbe.« V družbi, kjer dominirajo moški, se tako medijske vsebine konstruirajo na način, ki podpira moško nadvlado. Na tak način mediji vplivajo na sprejem patriarhalne ideologije tudi med ženskami. Z ideologijo namreč vladajoči razredi posplošujejo in razširjajo svojo nadvlado čez vse družbene aktivnosti in jo pri tem naturalizirajo tako, da je njihovo vladanje sprejeto kot naravno in neizbežno, s tem pa legitimno in obvezujoče (po O'Sullivan v Van Zoonen 1994, 23).

3 Metodologija

V magistrski nalogi bom analizirala poročanje treh dnevnih časopisov v BIH o 8. marcu in dogodkih povezanih s tem med leti 1996 in 2013. To so Dnevni Avaz, Oslobođenje in Glas Srpske. Sarajevski Dnevni Avaz in banjaluški Glas Srpske ter Oslobođenje, ki ima najdaljšo tradicijo dnevnega časopisa v BIH, sem za analizo izbrala zato, ker so to najcenejši in najlažje dostopni tiskani dnevni mediji v državi ter najbolje prikažejo povojno etnično in religijsko razdeljenost prebivalcev oziroma to delitveno retoriko. Dnevne časopise sem izbrala tudi zato, ker najbolje prikažejo položaj žensk in vsakodnevno situacijo v BIH, za razliko od na primer tako imenovanih ženskih časopisov.

Nekaj razlogov za odločitev za omenjene časopise sem že omenila, med drugim pa sem jih izbrala tudi na podlagi raziskave Gfk BIH (Gfk.ba 2006) o branosti dnevnih časopisov v BIH iz leta 2006, po kateri gre za najbolj brane dnevne časopise na posameznem etničnem območju v BIH. Še eden od razlogov pa je ta, da sem z njimi hotela zajeti primer časopisa dveh največjih etničnih skupin v BIH, torej Bošnjake in Srbe. Želja je bila, da bi vmes uvrstila tudi časopis, ki je namenjen predvsem Hrvatom v tej državi (npr. Večernji list), vendar ta ni dostopen v nobeni knjižnici ali arhivu v BIH. Čeprav se moja analiza osredotoča na 8. marec, sem v analizo zajela tudi 7., 9. in 10. marec, saj sem upoštevala dejstvo, da dnevni časopisi pogosto poročajo o dogodkih, ki se šele bodo zgodili oziroma so se zgodili dan prej in zgodbe nemalokrat vežejo na njih. Za osvetlitev pomena in načina slavljenja 8. marca v BIH bom poleg časopisnih prispevkov preverila tudi članke na spletnih straneh obravnavanih časopisov, različne bloge in spletne portale in tudi različna slikovna in video gradiva, ki so zabeležila način praznovanja 8. marca in so bila prek različnih medijev (predvsem internet) dostopna javnosti. Pri tem moram napisati, da so se poročila z nekaterih dogodkov oziroma članki o letih občasno pojavili v dveh ali treh obravnavanih časopisih hkrati, vendar pa sem se v večini primerov odločila, da navedem samo en primer.

Pri analizi bom uporabila kritično diskurzivno analizo (v nadaljevanju KDA), katere utemeljitelji so Teun van Dijk, Norman Fairclough, Gunther Kress, Theo van Leeuwen in Ruth Wodak. Gre za šolo, znotraj katere deluje vrsta različnih pristopov, ki se kritično opredeljujejo do analiziranih tekstov. Značilnost kritične diskurzivne analize je, da se posveča načinom, kako se konstruirajo mnenja oziroma diskurz, ki naj bi ga definirale zunaj diskurzivne silnice, npr. institucije, politični dogodki, ekonomske prakse in procesi (Foucault

in Fairclough v Vezovnik 2008, 82–3). Prav kritična analiza je ključni element, po katerem se pristopi KDA razlikujejo od jezikovno-stilnih analiz, ki za razliko od KDA jezika ne obravnavajo v navezavi na družbo, posledično pa ne tematizirajo odnosa med jezikom, oblastjo in ideologijo (po Vezovnik 2008, 84). Moč kritične diskurzivne analize je torej v tem, da prebuja delovanje v odnosu do strukturnih dejavnikov diskurza oziroma da zbistri in naredi prepoznavne »zamegljene odnose moči med diskurzom in družbo« (Fairclough v Erjavec 2007, 50). Diskurzivni pristop namreč pozornost posveča razkrivanju nekaterih implicitnih vidikov konstrukcije pomena in je naravnani k upoštevanju družbene realnosti oziroma širših okoliščin, ki uokvirjajo pojavljanje in razumevanje določene družbeno-politične teme (Pajnik 2007, 7).

Eden od metodoloških pristopov KDA je zgodovinski diskurzivni pristop, utemeljitelj katerega je dunajski krog, do nedavnega zbran okrog Ruth Wodak (Vezovnik 2008, 86). Ta pristop se od drugih razlikuje v tem, da v raziskovanje vpelje zgodovinsko dimenzijo. To pomeni, da diahronično raziskuje spremembe v diskurzivnih praksah, hkrati pa uporablja sociološke teorije, da bi pojasnil kontekst (Wodak 2002, 65). Povedano drugače, zgodovinski diskurzivni pristop nam omogoča, da vidimo, kako se je percepcija določenega fenomena razvila oziroma spremenila skozi čas.

Po Kellnerju (v Majstorović 2009, 123) so trije osnovni stebri kritičnih kulturnih študij produkcija kulture, analiza tekstov kot kulturnih produktov in recepcija občinstva. Ravno zato sem se tudi sama odločila za triangulacijo, ki omogoča povratno filtriranje in kombiniranje nejasnih informacij in ocenjevanje njihove točnosti. Triangulacija v KDA tako zahteva uporabo drugih virov – socioloških, političnih in zgodovinskih analiz – saj samo analiza tekstov ni dovolj (ibid). Tako bom pri svoji raziskavi poleg analize časopisnih člankov uporabila tudi starejše analize 8. marca oziroma analizo zgodovine praznika ter intervjuje.

Za osvetlitev zgodovinske dimenzije praznika si bom pomagala s sekundarnimi viri in z že narejenimi analizami 8. marca. Zaradi pomanjkanja družbenih raziskav v BIH se teoretski del tega članka v večini naslanja na pretekle raziskave, narejene v SFRJ in kasneje v sosednjih Hrvaški in Srbiji. Ženska vprašanja in problemi s spolom ter načini praznovanj 8. marca se med omenjenima bivšima jugoslovanskima republikama in BIH skoraj ne razlikujejo.

Ena od metod, ki sem jo uporabila, je tudi polstrukturirani skupinski intervju. Naredila sem tri intervjuje, ki so zajeli posameznice z različno izobrazbo in različnih starosti ter iz različnih ekonomskih razredov. Prav tako sem pri intervjujih pazila, da sem zajela vse

etnične skupine. Polstrukturirani intervju mi je omogočil pridobitev boljšega vpogleda v nekatere ugotovitve oziroma povratno informacijo. Pri tem moram povedati, da sem naletela na kar veliko neodzivnost oziroma nepripravljenost posameznih ženskih organizacij v BIH za sodelovanje. Nekaterne organizacije so bile na elektronska sporočila popolnoma neodzivna, nekatera pa so po začetni pripravljenosti kasneje postala neodzivna. Zato sem se odločila, da naredimo intervju z družinsko znanko in njenimi sodelavkami ter prijateljicami iz Sarajeva ter s sodelavkami in znankami prijatelja iz Banja Luke in z družinsko znanko in njenimi sosedami iz Mostarja. Z intervjuji sem tako zajela 12 žensk – 4 iz Banja Luke, 5 iz Sarajeva in 3 iz Mostarja.

Tudi z dostopom do arhiva vseh časopisov med leti 1996 in 2013 sem imela kar nekaj težav. Po elektronskem dogovoru z upravo Nacionalne in univerzitetne knjižnice Bosne in Hercegovine v Sarajevu naj bi me vse gradivo čakalo pripravljeno ob prihodu v Sarajevu, vendar pa knjižničarke o tem niso vedele ničesar in zaradi več mesecev neizplačanih plač in neogrevanih delovnih prostorov niso bile pripravljene delati več od minimuma in tako niso hotele odstopiti od predpisanih treh enot gradiv dnevno, ki si jih lahko posameznik izposodi oziroma pregleduje v čitalnici.² Po manjših pogajanjih smo našli srednjo pot in dobila sem malo več gradiva, kot je bilo dovoljeno, vendar vseeno ne vsega, ki sem ga želela vključiti v raziskavo. Obravnavano gradivo tako zajema Oslobođenje in Dnevni Avaz med leti 1996 in 1998 ter med leti 2007 in 2013 in Glas Srpske med leti 2003 in 2004 ter med 2006 in 2012.

4 8. marec

Praznik dan žena je bil razglašen 27. avgusta 1910 na drugi mednarodni konferenci socialistk v Kopenhagnu. Pobudo za tovrstni dan je predstavila aktivistka nemške socialdemokratske partije Clara Zetkin, ki naj bi idejo dobila od ameriških socialistov. Ti so že leto dni prej v ZDA v skladu z deklaracijo Socialistične stranke Amerike 28. februarja organizirali obeleževanje mednarodnega dneva žena. Povod za to so bile težave, ki so jih

² Konec leta 2011 in v začetku leta 2012 je več ključnih kulturnih institucij v BIH zaprlo svoja vrata za javnost. Do tega je pripeljal neučinkovit administrativni državni aparat, ki ni zagotovil oblikovanja ustreznih mehanizmov financiranja. Med drugim so zaprli Umetniško galerijo BIH, Zgodovinski muzej BIH, Narodni muzej, za nekaj mesecev pa tudi omenjeno knjižnico. Več o tem: <http://www.cultureshutdown.net/> (27. september 2013).

imele ženske pri uveljavljanju svojih interesov, tako v meščanskih organizacijah in strankah kot tudi znotraj delavskih organizacij. Sredi 19. stoletja se je namreč razvil močan proletarski antifeminizem. Posamezni sindikati so v ženskah videli poceni delovno silo in s tem konkurenco na trgu dela. Kar nekaj časa je trajalo, da so delavske organizacije medse sprejele tudi ženske oziroma da so se začele ukvarjati z ženskim vprašanjem. Partija je namreč začela na žensko vključitev v svoje vrste gledati kot možnost, s katero bo povečala številčnost v svojih organizacijah, ter tako zahteve delavcev naredila glasnejše (po Malešević 2007, 43–50). Kot pravi Malešević (ibid.), je tudi zato nastala potreba po tovrstnem ženskem prazniku, saj so se na ta dan ženske javno borile za »skupno proletarsko stvar«.

Predele je bil kot datum dneva žena določen 8. marec, se je ta iz leto v leto spreminjal in še vedno ostaja nejasno, zakaj je bil za dan žena izbran prav 8. marec. V ZDA so sprva za dan žena razglasili zadnjo nedeljo februarja, med tem ko se je v Evropi ta dan večinoma praznovalo meseca marca (Kaplan 1985, 166; Jalušič 1996, 6). Na postavitve datuma v marec se v različnih okoljih vežejo različne zgodbe oziroma dogodki (po Sklevicky 1996, 172; Jalušič 1997, 4). Kot sta ugotovili Capomazza in Ombra (v Sklevicky 1996, 172), se najpogosteje v povezavi z datumom omenjajo protesti tekstilnih delavk v New Yorku leta 1857, ki jih je »grdi kapitalist« zaklenil v svojo newyorško tovarno, ki jo je zajel ogenj in iz katere se večina protestnic ni uspela pravočasno rešiti. Čeprav ni dokazov, da se je dogodek odvil tega dne, pa lahko rečemo, da se Kandel in Picq (v Kaplan 1985, 163) motita, ko pravita, da gre le za legendo, ki se je razvila v petdesetih letih prejšnjega stoletja. O podobnem dogodku, ki se je zgodil 29. marca 1911 in v katerem je življenje izgubilo 134 tekstilnih delavk, je namreč pisal časopis ameriškega sindikata Industrial Workers of the World (Sklevicky 1996, 172). Dogodek se sicer ne ujema z datumom 8. marec, kakor tudi ne moremo reči, da je služil kot motiv za ustanovitev praznika, saj se je odvil po kopenhagenski konferenci. Bolj verjetno je, da je bila zgodba kasneje, v petdesetih letih, nekoliko prirejena (datum, kraj in število žrtev) in je bila uporabljena kot mobilizacijsko orodje. Z njo naj bi v času hladne vojne želeli prazniku dodati tudi »ameriški pridih« oziroma ga nekoliko odmakniti od boljševistične tradicije in s tem pritegniti širšo skupino demokratično orientiranih žensk v svoje vrste (Kandel in Picq v Kaplan 1985, 163; Sklevicky 1996, 173).

V povezavi z datumom 8. marec pa Jalušič (1997, 6) omenja še dve zgodbi. Po njenem naj bi bil končni datum dneva žena postavljen na 8. marec v spomin na mirovne demonstracije žensk med prvo svetovno vojno leta 1915 v nevtralnih deželah (Norveška,

Švedska) ter na »februarsko revolucijo« v Rusiji, ki se je začela z demonstracijami tekstilnih delavk, ki so se odvijale 23. februarja 1917 po gregorijanskem koledarju oziroma 8. marca po julijanskem. Demonstracije so predstavljale nekakšen začetek revolucije v Rusiji, saj se je bil car prisiljen odpovedati oblasti, začasna vlada pa je ženskam podelila volilno pravico. Volilno pravico so nato leta 1918 uvedli v Angliji, na Irskem in Poljskem, leta 1919 v Nemčiji, na Češkoslovaškem, na Švedskem in na Nizozemskem, leta 1920 v Združenih državah Amerike itn. Po pridobitvi volilne pravice so bili dnevi žena predvsem v znamenju zahtev po izenačitvi žensk v civilnem in delovnem pravu (Mauer, ur. 1965, 5). V tem času so dan žena začeli obeleževati tudi v nekaterih neevropskih državah, predvsem tam, kjer nastajajo zametki delavskih in ženskih gibanj (Indija, Kitajska, Japonska, itn.) (Jalušič 1997, 8).

Jalušič (ibid.) v svojem delu pravi, da je po drugi svetovni vojni prišlo do dveh različnih težnjah v razmerju do mednarodnega dneva žensk. Po eni strani je postal 8. marec praznik vzhodnoevropskih enopartijskih sistemov, s katerim so hoteli kapitalističnim sistemom pokazati stopnjo enakopravnosti v delavskih državah, ki pa realno še zdaleč ni bila dosežena. Nasprotno, politična aktivnost žensk je bila v teh državah nezaželena, 8. marec pa je vse bolj postajal nadomestni materinski dan, ob katerem se je slavila dosežena stopnja ženske emancipacije. Na drugi strani se 8. marec oddalji od komunističnih in socialističnih sistemov in na njegovih proslavah se slišijo pozivi za socialno pravičnost, odpravo prepovedi abortusa, spremembe v izobraževalnem sistemu itn. (ibid.). V osemdesetih letih prejšnjega stoletja se žensko vprašanje, po zaslugi nekaterih socialističnih držav (med njimi tudi SFRJ), redno postavlja na dnevni red OZN. Leta 1975 je bila v organizaciji OZN v Mehiki prva svetovna konferenca o ženskah, kjer so to leto razglasili za mednarodno leto žena, 8. marec pa kot uradni mednarodni dan žena (Lončarević in Zaharijević 2011, 5).

4.1 8. marec in njegovo praznovanje/obeleževanje v SFRJ

Stara Jugoslavija ni poznala volilne pravice za ženske, zato je praznovanje 8. marca potekalo predvsem v znamenju boja za enakopravnost žensk ter je bilo kot tako prepovedano in preganjano. Ukvarjanje z državljanskimi pravicami v monarhiji je omejeval Zakon o društvih iz leta 1867, ki je ženskam prepovedoval članstvo v političnih društvih in je ostal v veljavi vse do razpada države. V tem času je tako praznovanje 8. marca potekalo v ilegali, v ozkem krogu komunističnih simpatizerjev, ki ni dobil pozornosti širše množice (Maurer, ur.

1965, 4; Selišnik 2009, 237; Zaharijević in Lončarević 2011, 4). Kasneje, v socialistični Jugoslaviji, 8. marec ni bil nikoli državni praznik, a se ga je obeleževalo/slavilo skozi celotno socialistično obdobje.

Druga svetovna vojna je bistveno posegla v tradicionalne spolne vloge in ženske so vstopile v javni prostor. Začele so prevzemati pomembnejše vloge v kulturno-prosvetnem in socialnem področju v partizanskem zaledju. Med narodnoosvobodilno vojno zoper nemško in italijansko fašistično okupacijo je iz ženskega gibanja pognala Antifašistična fronta žena Jugoslavije (AFŽ), cilj katere je bil pridobivanje žensk za sodelovanje v odporu pa tudi politična vzgoja žensk. Temeljne spremembe glede položaja žensk v novi družbeni ureditvi so se zgodile z ustavo SFRJ, ki je bila sprejeta 31. januarja 1946. Ta je ženskam zagotavljala enakopravnost na vseh področjih življenja in s tem bistveno spremenila njihov pravni položaj v primerjavi s predvojnimi. Poleg volilne pravice so dobile enakopraven položaj v izobraževalnem sistemu, dostop do javnih služb in pravico do enakega plačila za enako delo. AFŽ je tudi prevzel praznovanje 8. marca vse do leta 1954, ko so to organizacijo ukinili oziroma prestrukturirali v Zvezo ženskih društev Jugoslavije. Proslave v čast 8. marca so se tako vsako leto odprle z nagovorom predstavnice AFŽ, ki je predstavila aktivnosti žensk in njihov doprinos pri izgradnji nove domovine (Ograjšek 2004, 121). Tako so na proslavah in v časopisnih člankih prostor še posebej namenili ženskam, ki so se izkazale kot požrtvovalne delavke, tako v delovnem okolju kot tudi na socialnem in kulturnem področju (ibid. 123). To so bile ženske, ki so bile predvsem marljive delavke, bivše partizanke in borke proti fašizmu ter so s svojim delom pomagale pri izgradnji nove domovine in so si zato na proslavah prislužile posebna priznanja.

V tem času sta se, kot ugotavlja Ograjšek (2004, 122), v časopisnih člankih prepletali dve nasprotujoči si ideji. Z ene strani je enakopravnost ženskam dodeljena kot darilo, kot ena od posledic antifašistične borbe in vzpostavitve socialističnega sistema. Po drugi strani pa se je v medijih dalo prebrati, da je enakopravnost posledica vključevanja žensk v NOB, kar pomeni, da so si ženske to pravzaprav zaslužile. Ne glede na to, ali so si ženske pravico do enakopravnosti prislužile same, ali pa jim je bila ponujena zaradi pravičnosti nove, socialistične države, so jo ženske še naprej morale opravičevati s svojim političnim udejstvovanjem, s predanostjo novemu sistemu in z delom v procesu obnove države. Tako je bil tudi namen vseh »ženskih« akcij, ki so se odvile ob 8. marcu, upravičiti zaupanje oblasti, da so do pravic upravičene.

Vključevanje žensk v družbene tokove pa je po drugi svetovni vojni potekalo po vsej Evropi, in ne samo v socialističnih državah. Vojna je namreč pustila veliko razdejanje ter zahtevala visoke človeške izgube in oblasti so morale angažirati vse svoje resurse, da bi države ponovno postavili na noge. Tako se je s pospešeno industrializacijo začelo množično šolanje in zaposlovanje žensk, posledica tega pa so bile tudi večje emancipatorne spremembe, ki so vplivale na spremenjen položaj žensk v družbi. »Ta navidezno osvobajajoča sprememba pa je poleg volilne pravice tudi, po mnenju mnogih sociologov, razlog dvojnega (služba, dom) ali, v bivši Jugoslaviji, celo trojnega (delo, dom, siva ekonomija) bremena, ki je bilo utemeljeno na nevarni predpostavki, da ženske naravno spadajo v privatno sfero« (Tomič-Koludrović in Kunac v Majstorović 2009, 126). Ženske se namreč zaradi službe in politike nikakor niso smele odpovedati družini in vsakodnevnomu gospodinjškemu delu. Idealna »komunistična« ženska je bila tako zaposlena in politično dejavna mati. To je bilo še posebej poudarjeno nekaj let po koncu vojne, ko se je življenje počasi vrnilo v »normalo stanje« in je država ženske vse manj potrebovala na »tradicionalno moških področjih«. Tako so se ženske počasi vrnile v privatno sfero in vse več je bilo poudarka na materinskih in gospodinjških nalogah ženske.

Praznik je torej v tem času dobil novo vlogo. Namesto da bi se ga izkoriščalo za prikaz neenakosti, je le-ta postal »praznik enakopravnosti«, kot to poimenuje Malešević (2007, 52). Praznovanje 8. marca je tako potekalo pod sloganom dosežene enakopravnosti, hkrati pa je oblast ženskam pokazala način, kako se nositi z enakopravnostjo, oziroma kako naj svoje pravice opravičijo z delom (ibid.). Delo žensk pa je bilo večinoma oblikovano tako, da ni izstopalo od ženskih tradicionalnih vlog v družbi, v raznih dobrodelnih organizacijah ter za opravljanje vzgojnih in negovalnih poklicev.

Prebivalstvo je slavilo/obeleževalo 8. marec na množičnih proslavah, ki so bile podobne političnim mitingom in partijskim zborovanjem, med tem ko se je politična elita zbirala v velikih slavnostnih dvorinah, na »svečanih akademijah«, ki pa se programske niso dosti razlikovale od prvih (Rihtman-Auguštin 1999, 405; Ograjšek 2004, 124). Ideja tovrstnih proslav ni bila propagiranje potrebe po enakopravnosti žensk, temveč, kot pravi Ograjšek (2004, 124), je šlo za praznovanje »odličnega položaja, v katerem živijo ženske v komunističnih državah«. Tako zasnovane proslave niso omogočale prostora za nobeno razpravo ali kritiko o položaju žensk. Videti je bilo, kot da gre še za en komunistični praznik oziroma medij, s katerim je oblast promovirala svoja politična sporočila, medtem ko je imel

narod novo priložnost za slavje. Ograjšek (2004, 135) in Čolović (1988, 18) temu dodajata, da se je paralelno z doseženo enakopravnostjo z moškimi promovirala tudi enakopravnost med ženskami samimi. Ta praznik so namreč slavile vse prebivalke Jugoslavije na isti način, pri čemer so bile proslave z enakimi darili organizirane za vse tovarišice, ne glede na to, ali so bile delavke, intelektualke ali gospodinje. 8. marec je bil tako idealen dokaz, da so vse razredne razlike izbrisane.

Četudi to ni bilo tako očitno kot pri prazniku dneva republike (29. november), je imel 8. marec, kot pravi Ograjšek (2004, 127), »integracijsko funkcijo«. Praznik se je namreč na podoben način obeleževalo/slavilo v vseh delih Jugoslavije in je kot tak postal nova skupna in prepoznavna izkušnja. Tako je 8. marec postal neizogiben del uradnega socialističnega koledarja, ki ga je vladajoča elita uspešno obranila mednarodnih trendov.

Vendar pa so tovrstne slovesnosti polne politične (prazne) samohvale kaj hitro doživele klavno usodo in prebivalstvo je 8. marec raje kot na slavnostnih zborovanjih preživelo na izletih in zabavah. Namesto obeleževanja 8. marca je v ospredje vse bolj prihajala ljudska različica slavljenja z rožami, darili, večerjami, skrajšanimi delavniki itd. Čolovića (1988, 19) to ne preseneča, saj se je »prvotni« oziroma »državno skonstruirani« praznik skliceval na enakopravnost med spoloma, ki pa je nikoli ni bilo in ki kot taka ni obstajala ne v kolektivnem spominu, ne v zgodovinski oziroma mitski preteklosti. »Ne obstajajo simboli te enakopravnosti, s tem pa tudi ne možnost, da se okoli teh oblikuje ritualno slavljenje. Ženska ima od nekdanj številne simbolne vloge in je eden od najpogosteje mistificiranih objektov, vendar pa ni bila nikoli ženska, ki je enakopravna z moškim.« (ibid.). S tem, ko je 8. marec postal spontano slavje, je začel obujati določene mitske predstave in je gradivo začel črpati iz preteklosti, ki je nudilo prave simbole, ki so realnejše ohranili odnose med spoloma, od izmišljene tradicije enakopravnosti (ibid.).

Tako se je 8. marec vse bolj slavilo v kar se da »tradicionalni patriarhalni maniri – s šopki rož, slavljenjem mater in popivanjem« (Jalušič 1997, 10). Iz številnih podjetij in ustanov se je slišala glasba in veselje tako moških kot žensk. Slednje so polnih rok rož predčasno hodile iz služb ali pa jim na ta dan sploh ni bilo potrebno priti v službo (Rihtman-Auguštin 1999, 406). Malo kasneje so se začeli organizirati izleti za ženske. Nekatera boljša podjetja so svojim zaposlenim plačevala nakupovalne izlete v Trst, Gradec ali celo v Pariz in London. Ženske so v hotelih, toplicah in drugih turističnih središčih na 8. marec stopile iz vsakodnevnega življenja in »slavnostno« urejene spile kakšno kapljico alkohola več (ibid.). Namesto na

dolgočasnih slavnostnih prireditvah s praznimi govori je 8. marec krenil po svoji »ljudski« oziroma »folk« poti, naslanjajoč se na tradicijo materinskega dne, kmečkih proslav in karnevalskih običajev (Ograjšek 2004, 136). S tem pa je prišlo do transformacije praznika v komoditeto, ki se oddaljuje od možnosti po oblikovanju političnih zahtev, hkrati pa deluje kot izpušni ventil in utrjuje *status quo* obstoječih odnosov moči.

Na tovrstne spremembe so se odzivali tudi mediji. Kot ugotavlja hrvaška zgodovinarica Ida Ograjšek (2004, 118), so (hrvaški) mediji sprva poskušali prepričati prebivalstvo, da ima praznik, za katerega večina še ni slišala, svojo tradicijo tako v svetu kot domačem okolju. Tako so časopisi iz leta 1946 polni člankov o dnevu žena, ki želijo prazniku dati nek univerzalni karakter ter ga hkrati prilagoditi lokalni tradiciji. Po začetni mrzlici navdušenja nad praznikom in navidezno spolno enakopravnostjo pa Ograjšek (2004, 129–133) ugotavlja, da je več deset let kasneje to navdušenje upadlo in mediji si več niso drznili trditi, da je ženskam v celoti zagotovljen enakopravni status v družbi. Sprva so se osredotočili na problem preobremenjene ženske, ki je ob zaposlitvi še vedno opravljala tudi vsa gospodinjska dela, v šestdesetih in sedemdesetih let pa v mediji lahko zasledimo cel niz problemov, s katerimi se ženske vsakodnevno srečujejo, med drugim tudi na trgu dela.

4.2 Praznovanje/ obeleževanje 8. marca v BIH

8. marec se v BIH obeležuje oziroma praznuje na različne načine. Opaziti je bilo, da se na ta dan oziroma v dnevih okoli praznika odvijajo številne prireditve, med katerimi so kulturne in športne prireditve, humanitarne akcije, proslave, zabave v klubih oziroma gostinskih lokalih, novinarske konference in protesti. Proslave se odvijajo na slavnostnih sejah, predvsem v lokalnih samoupravah ter znotraj različnih združenj, kot so sindikalna ali veteranska združenja ter znotraj nekaterih kolektivov.

Na ta dan se vrstijo tudi številne strankarsko-politične aktivnosti. Naj navedem nekaj primerov. Načelnik Sarajevske občine Stari Grad Ibrahim Hadžibajrić je organiziral druženje za več kot sto politično angažiranih žensk iz Starega Grada, med katerimi so bile tudi zaposlene na občini. Srečanje ni minilo brez daril in hvalospevov na račun žensk (Dnevni Avaz 2012a, 13). Tudi minister za »veteranske zadeve« je 8. marec izkoristil za druženje z ženskami, ki so »se še posebej izkazale v vojni med letoma 1992 in 1995« in poudaril, da je »ženska poseben člen v vsaki družbi, česar ne smemo nikoli pozabiti, zato sem s skromnimi

darili želel razveseliti naše dame« (Oslobođenje 2012a, 24). Podobna druženja vsako leto organizira tudi banjaluški župan Dragoljub Davidović (Glas Srpske 2006a, 17; Glas Srpske 2007a, 17). Skromna darila so dobile tudi zaposlene v občini Vlasenica (Glas Srpske 2007b, 12). Nadalje sem v Oslobođenje (2010a, 16) zasledila, da je Regionalni odbor stranke Socijaldemokratske partije (v nadaljevanju SDP) iz Zvornika v neki restavraciji organiziral proslavo za vse ženske Podrinja, na kateri se je zbralo 400 ljudi, ki so »v slavnostnem vzdušju, ob glasbi in plesu obeležili ta pomemben datum za vse ženske sveta«, s čimer so hoteli »podrinjskim soprogam, materam in sestram vsaj na trenutek omogočiti pobeg iz surove stvarnosti ter malo sprostitve«. Več let zapored je bilo v obravnavanih časopisih zaslediti tudi novice o članih stranke *Partija demokratskog progresa* (v nadaljevanju PDP), ki so ob 8. marcu na trgu Krajina v Banja Luki podarili rože svojim someščankam (Glas Srpske 2006a, 17; Dnevni Avaz 2009a, 8). Podobno akcijo so izvedli tudi člani prijedorskega občinskega odbora *Saveza nezavisnih social demokrata* (v nadaljevanju SNSD) (Glas Srpske 2007b, 12), ženski aktiv stranke SNSD s svojim predsednikom stranke in Republike Srbske Miloradom Dodikom (Rtv.rs 2010) ter novi župan Banja Luke, ki je s čestitkami in rožami obdaril prodajalke na banjaluški tržnici (Tovilović 2013). Prebrati je bilo možno tudi članek o obisku federalnega premierja Nermina Nikšića v rudniku »Breza«, s katerim je želel za 8. marec čestitati osemdesetim ženskam, zaposlenimi v rudniku (Avaz.ba 2013a). Dan žena so izkoristili tudi v skupščini Livanjskega kantona, kjer so sprejeli sklep o denarnem nadomestilu za zaposlene in nezaposlene matere v času porodniškega dopusta (Oslobođenje 2007a, 23). Edina večja proslava za 8. marec, ki je obsegala širšo domačo in mednarodno politično elito, je bila organizirana ob 100. obletnici razglasitve praznika in se je v organizaciji Nata, ameriške ambasade v Sarajevu in Agencije za enakopravnost spolov BIH odvila 8. marca 2011 v prostorih Parlamenta BIH (Oslobođenje 2011a, 9). Na tej so predstavniki vseh treh omenjenih organizacij skupaj z nekaterimi predstavnicami nevladnih organizacij opozarjali na položaj žensk v državi in izrazili upanje za spremembe, ki bodo omogočile večjo enakopravnost med spoloma. Da 8. marec še posebej izkoristijo politiki in politične stranke, je opazno tudi po številnih čestitkah v obravnavanih časopisih. Te so velikokrat omenjene že znotraj določenih člankov, a bolj kot te so nas presenetile številne plačane čestitke na oglasnih straneh.

8. marec so svečano proslavile tudi profesorice in profesorji, včlanjeni v sindikat Grafične srednje tehnične šole (Oslobođenje 2007g, 21), kot tudi učiteljice v osnovni in srednji šoli v

Vlasenici, ki so ob koktejlu prejele tudi šopke rož (Glas Srpske 2007b, 12). Slovesnosti ob prazniku prirejajo tudi v različnih veteranskih organizacijah. Tako so v organizaciji Zveze združenj borcev NOV, članic društva Josip Broz Tito in občine Doboj po »skromni pogostitvi« položili cvetje pred spomenik NOB (Oslobođenje 2010b, 14). Dan žena so obeležili tudi v 12. diviziji Armade RBiH, kjer je brigadir poleg sprejema pripadnicam te enote podaril tudi darila za 8. marec. Isti dan so svečani sprejem organizirali tudi za pripadnice vojske BiH v Sarajevu, kjer so poudarili, »kako pogumna in ponosna je bosanska žena ter njen velik doprinos v obrambi domovine« (Babić 2009). Tudi predstavniki Zveze borcev narodnoosvobodilne vojne Srbske so vsem ženam čestitali za praznik. Pri tem je predsednik Zveze Blagoja Gaić spomnil na to, da so se »v narodnoosvobodilni borbi, z ramo ob rami z moškimi, ženske izkazale s pogumnostjo in izvršitvijo vseh danih nalog« (Glas Srpske 2007b, 12). Proslavo ob 8. marcu so za svoje članice organizirali tudi pri Zvezi vojnih invalidov Kantona Sarajevo (Oslobođenje 2008a, 21) ter za članice na področju Novega Gradu (Dnevni Avaz 2009b, 13).

Obraavnani časopisi so zelo pogosto poročali o proslavah za 8. marec v različnih invalidskih organizacijah. V Zvezi paraplegikov obolelih za otroško paralizo s področja Banja Luke so ob dnevu žena svojim članicam organizirali zabavo s »skromnimi« darili (Glas Srpske 2007b, 12). Podobno druženje so organizirali tudi Koordinacijski odbor invalidskih organizacij Republike Srbske, Mestna organizacija slepih Banja Luka (Glas Srpske 2006a, 17) in Združenje obolelih za mišično distrofijo v Bjelini (Glas Srpske 2007b, 12). Predsednik te organizacije je ob dogodku za časopis povedal, da tovrstne proslave organizirajo vsako leto v želji, da bi javnost pozornost namenila invalidkam oziroma za promocijo svojih dejavnosti (ibid. 2007).

Organizacija Biser je med letoma 1998 in 2010 ob 8. marcu vsako leto organizirala svečani dogodek, na katerem so med osebnostmi iz BiH javnega, kulturnega, družbenega, političnega in gospodarskega življenja izbrali žensko in moškega leta (Biserinternational.ba). Najuspešnejšo žensko leta so med leti 2007 in 2011 izbirali tudi v organizaciji občine in radia Istočno Sarajevo. Leta 2011 je bilo to »tekmovanje« mogoče spremljati kot »svojevrstni reality show«, kakor so zapisali na spletni strani RTVIS. V petih oddajah, kjer so med drugim predstavili pretekle zmagovalke, so gledalci in poslušalci lahko pošiljali in glasovali za svoje predloge v kar petih kategorijah: ženska leta, poseben prispevek k ohranjanju prave vrednosti

družine, poslovna ženska leta, najuspešnejša ženska v politiki in nagrada za življenjsko delo (Rtvis.tv 2011).

V povezavi s praznikom pa se vsako leto odvije tudi nekaj dogodkov z »resnejšo« vsebino. Tako vladne kot nevladne organizacije, ki se ukvarjajo s enakopravnostjo spolov in ženskimi vprašanji, 8. marec izkoristijo za predstavitev najnovejših izsledkov raziskav, ki naj bi pokazale, kakšen je položaj žensk v družbi. Tako so članice stranke *Unija bosanskohercegovačkih socijaldemokrata* (UBSD) leta 1997 na novinarski konferenci izpostavile močan upad zaposlenih žensk v primerjavi s predvojnimi obdobjem (Dnevni Avaz 1997a, 18). Novinarsko konferenco sta organizirali tudi članici Demokratske narodne zajednice (DNZ), ki sta govorili o premajhni zastopanosti žensk v politiki, pa tudi organizaciji Helsinški parlament državljanov in Združene ženske Banja Luke, ki sta opozorili na visoko stopnjo družinskega nasilja ter na probleme, s katerimi se ženska srečuje pri iskanju zaposlitve (Oslobođenje 2008b, 8). Tovrstni dogodki so obsegali tudi predstavitev rezultatov raziskave o spolnem nadlegovanju v zasebnem sektorju v BIH (Dnevni Avaz 2012b, 7) pa tudi vprašanje nekaznovanosti posilstev, ki so se v času vojne zgodila na območju BIH (Dnevni Avaz 2012c, 9).

Poleg novinarskih konferenc se 8. marec pokaže tudi kot priložnost za organizacijo okroglih miz, predavanj, tribun ali pa za najavo dogodkov in akcij. Tako sem lahko brala o predstavitvi akcije Sekcije ženskih trgovk BIH, s katero so želeli preveriti prisotnost mobinga med zaposlenimi ženskami v bosansko-hercegovaških trgovinah (Oslobođenje 2008c, 9); pa o tribuni, ki je govorila o nujnosti ratifikacije konvencije o zaščiti materinstva (Oslobođenje 2008č, 9) ter o forumu, cilj katerega je bilo formiranje skupne ženske fronte, ki bi si prizadevala za boljši položaj žensk v družbi (Oslobođenje 2010c, 17).

Ob 8. marcu pa se že tradicionalno odvijajo tudi kulturne in športne prireditve. Kulturne prireditve so nudile (brezplačne) predstave v gledališčih in kinodvoranah (Oslobođenje 2007c, 23), otvoritve razstav, posvečenim ženskam in dnevu žena, kot na primer razstavi »Ženska in čas« (Oslobođenje 2010č, 24) ter »Muze: bosansko-hercegovaške umetnice in učiteljice« v Narodni in univerzitetni knjižnici Bosne in Hercegovine (Oslobođenje 2011b, 13) ali pa otvoritev razstave slikarja Envera Krajišnika Kraje v Goraždu (Oslobođenje 2008g, 18) ter slikarska razstava ob prazniku žena v Kulturnem centru Pale, s katero, kot je dejal direktor centra Slobodan Kovačević, želijo 8. marec »napolniti z lepoto, ki jo nežni spol nenazadnje tudi predstavlja« (Glas Srpske 2007f, 18).

Ne manjka tudi razstav izdelkov ročnih del, ki so se, kot pravi Malešević (2007, 67), uveljavile že v času SFRJ in to tako v mestih kot na podeželju. Izdelki, ki jih ženska predstavlja za praznik, naj bi po Malešević predstavljali ženskin smisel za lepoto, kakor tudi obliko preživljanja njenega prostega časa. Tako so v Bosanski Krupi »ženske tudi tokrat največ prispevale k svečanemu vzdušju, ko so priredile razstavo svojih ročnih del, nastalih z vezenjem, klekljanjem, tkanjem in s številnimi drugimi tehnikami, ki jih obvladajo ženske roke« (Oslobođenje 2007č, 22). Podobna prireditve se je odvila tudi v Narodni knjižnici v Bjeljini in Tuzli, kjer je Mreža žensk v biznisu organizirala »sejem svojega cvetja in ročnih del« (Oslobođenje 2012b, 21), ter v Sarajevu, kjer so članice organizacije Zlata roka skupaj z otroki s posebnimi potrebami organizirale priložnostno razstavo ročnih del, na kateri so pokazale »svoje znanje pletenja, vezenja, tkanja in šivanja« (Dnevni Avaz 2010a, 11). Čeprav se zdi, da so tovrstne razstave namenjene prikazovanju rezultatov uspešno dosežene ženske emancipacije in vrednotenju njenega dela, pa je, kot vidimo, vloga žensk še vedno uokvirjena s tradicijo in ne preseže tradicionalnih »ženskih dejavnosti«, ki so vpete predvsem v zasebno sfero, medtem ko »pravo« oziroma »pomembno delo« ostaja v moških rokah. Povedano drugače, moč, prestiž in ugled, ki so povezani z javno sfero pripadajo moškimi. Žensko delo pa je neplačano in ne zagotavlja avtonomije oziroma ničesar ne proizvaja, kar bi imelo neposredno korist za skupnost. Ob tem je tudi nevidno in necenjeno ter je deležno pohvale in pozornosti le redko, ob dnevih, kot je na primer 8. marec. Kot pravi Simone de Beauvoir (2000, 252), je njeno delo ne iztrga njenemu položaju, temveč nasprotno, položaj določa njegovo vrednost. Po drugi strani pa je glede na položaj žensk v družbi logično, da se družbeno uveljavljajo le na »privatnem področju gospodinjstva in družine« (Jogan 1986, 9).

Med športnimi dogodki najbolj izstopata vsakoletni osmomarčevski turnir v pikadu in šulenu za invalidke z območja Kantona Sarajevo, osmomarčevski turnir šahistk v Sarajevu (Dnevni Avaz 1998a, 12; Oslobođenje 2008d, 25), tradicionalni osmomarčevski rokometni turnir v Banja Luki (Banjaluka.com 2012) in Trebinju (Trebinjelive.info 2012) ter izlet na Vrelo Bosne (Oslobođenje 1997, 9).

8. marec pa je priložnost tudi za številna humanitarna dela oziroma dogodke, ki jih organizirajo predvsem ženske oziroma različna ženska društva. Tako je 7. marca 2007 v Oslobođenju in Glasu Srpske pisalo, da so poslanke SNSD v narodni skupščini Republike Srbske skupaj s podjetjem Eurobroker denar, namenjen proslavi za 8. marec raje namenile v dobrodne namene in tako šestim študentkam ter učenki iz Prijedora podarile enkratno

denarno pomoč za šolanje. Tudi članice SDP Zvornik so 8. marec izkoristile za dobrodelnost in razdelile deset paketov hrane družinam, ki so nastanjene v Sprejemnih centrih v Krakaju in Glogovi. Aktivistke prijedorskega odbora stranke Demokratski narodni savez (DNS) prav tako že več let zapored 8. marec izkoristijo za dobrodelnost in denar, ki je bil nekoč namenjen za rože, ki so jih podeljevale ob prazniku, namenjajo za brezplačen ginekološki pregled someščankam (Oslobođenje 2010d, 14). Finančno pomoč je ob 8. marcu socialno ogroženim ženskam podelila tudi občina Bjeljina, župan Banja Luke pa je pomoč obljubil organizaciji Iskra, ki pod svoje okrilje zajema ženske, ki so zbolele za rakom (Glas Srpske 2006b, 4).

Ob 8. marcu se ženske pogosto odločijo za prostovoljstvo oziroma za druženje z manj privilegiranimi. Tako sta Občinski odbor in Forum žena SDP Novo Sarajevo organizirala »druženje ob kavi, soku in piškotih z uporabniki menze Rdečega križa«, s čimer so želeli, da bi ti vsaj na ta »slavnostni dan pozabili na težak vsakdan« (Oslobođenje 2007d, 21). Tudi člani Foruma mladih SDP Novi Grad so 8. marec izkoristili za obisk Otroške vasi³ na Mojmilu in SOS-materam predali vrtnice in čestitke za dan žena ter jim pomagali pri delu z njihovimi varovanci (Oslobođenje 2007e, 21). V Glasu Srpske (2003a, 5) pa so poročali o 120 prostovoljcih iz Laktašev, ki so se ob 8. marcu odločili za darovanje krvi.

Ugotavljam, da 8. marec nastopa tudi kot priložnost za dobrodelne akcije zbiranja denarja. Mednarodni klub žensk Sarajevo je namreč organiziral donatorski večer zbiranja denarja za gradnjo otroškega igrišča, OKC Abrašević pa je organiziral klubsko zabavo, na kateri so zbirali denar za popravilo strehe neki družini iz Mostarja (Dnevni Avaz 2009c, 15; Oslobođenje 2010e, 17). 8. marec so izkoristili tudi pri podjetju Violeta, kjer so na ta dan začeli akcijo zbiranja denarja za sredstva, namenjena osmim varnim hišam v BIH (Avaz.ba 2013b).

Tovrstne dobrodelne oziroma humanitarne dejavnosti žensk na socialnem področju so že od nekdanje izmed ženskih tradicionalnih nalog. Ženske naj bi bile že zaradi svoje materinske funkcije bolj čuteče do sočloveka in zato še posebej primerne za delovanje v raznih dobrodelnih in človekoljubnih organizacijah (Jeraj 2005, 175). Četudi so glavne pobudnice tovrstnih prireditev v BIH članice različnih političnih organizacij, pa lahko rečemo,

³ SOS-matere so rejnice, ki skrbijo za osirotele ali zapuščene otroke v tako imenovanih otroških vaseh. Ker je po vojni število tovrstnih otrok močno naraslo, se je povečala tudi potreba po rejniških materah in je tako njihova vloga postala bolj prepoznana in medijsko bolj izpostavljena, hkrati pa izmed ena bolj priznanih in cenjenih ženskih vlog v družbi. Gre predvsem za žensko delo. O SOS-očetih v obravnavanih časopisih ni bilo govora, kar pa je lahko tudi posledica 8. marca in dogodkovno usmerjenega poročanja, ki se na ta dan osredotoča na ženske.

da tovrstno delovanje žensk nima nekega političnega značaja, temveč nas bolj spominja na »socializirano gospodinjsko delo na polju družbene dejavnosti«, kot to poimenuje Jalušič (1993, 117).

8. marec pa pride prav tudi za slavnostno odprtje posameznih družabnih ustanov ali nakupov drage opreme. Najpogosteje gre za institucije oziroma opremo, ki pridejo prav predvsem ženskam. Tako so predstavnice fundacije »Helping Hands and Hearts« skupaj s kozmetičnim podjetjem Avon Kliničnemu centru Sarajevo svečano predali donacijo najmodernejšega aparata za zgodnje odkrivanje raka dojke (Oslobođenje 2010f, 26). Podoben instrument je banjaluški bolnici na 8. marec podelila tudi Zveza žensk, ki so zbolele za rakom dojke Iskra, ki je denar zbrala s pomočjo donacij someščanov (Glas Srpske 2007c, 15). Ob 8. marcu pa so v srednji šoli Nikola Tesla v Bosanskem brodu⁴ slavnostno odprli novo dvorano za kulturne prireditve (Glas Srpske 2004, 12).

Praznični atmosferi se redno pridružujejo tudi vrtci in šole. Ti poleg nastopov, posvečenim svojim materam, 8. marec izkoristijo tudi za obisk nekaterih javnih socialnih ustanov. Tako je bilo možno zaslediti kar nekaj prispevkov, ki poročajo o učencih nekaterih osnovnih šol, ki so obiskali različne domove za ostarele po Republiki Srbski in babicam čestitali za njihov dan ter jim pripravili raznolik program, ki je med drugim obsegal zborovsko petje, recitatorske, plesne in gledališke nastope (Glas Srpske 2007d, 16). Ob dnevu žena so pogoste tudi prodajne razstave izdelkov, ki jih ustvarjajo otroci in mladi v vrtcih, šolah in različnih centrih, ki združujejo otroke s posebnimi potrebami ali invalidnostjo (Dnevni Avaz 2007a, 30; Dnevni Avaz 2012e, 16).

Čeprav naj bi 8. marec izgubil svoj borbeni značaj, pa se v BIH na ta dan vsako leto odvijajo tudi protesti. Opazni sta predvsem dve obliki protestov. V prvo skupino sodijo protesti mater, ki jih »povezuje« vojna oziroma njene posledice. Tako sta Dnevni Avaz (1996a, 4) in Oslobođenje (1996a, 5) poročala o protestnem shodu žensk iz Podrinja v Tuzli, ki so opozarjale na počasen odziv oblasti na iskanje 9975 pogrešanih oseb in se spraševale »Kdo bo danes mamam v Srebrenici podaril rože?«. Svojo solidarnost s prebivalkami Srebrenice so pokazale tudi članice Združenja žensk Konjic na svečani skupščini ob 8. marcu (ibid. 6). Tovrstni protesti so se odvijali tudi v kasnejšem obdobju. Razlog za to je, da se

⁴ V časopisu sicer piše »Srpskem brodu«, kakor so mesto preimenovali Srbi, potem, ko so ga med vojno, jeseni 1992 zavzeli. Po vojni mu je Ustavno sodišče BIH vrnilo ime Bosanski brod, leta 2009 pa se je mesto preimenovalo v Brod. V besedilu smo namerno napisali ime Bosanski brod, saj je bilo to njegovo uradno ime leta 2004.

razmere na tem področju še zmeraj niso uredile. Tako so podrinjske matere 8. marca 2010 ponovno protestirale. Ker so protest prvič po 14 letih premaknile z 11. na 8. marec, so mediji to vztrajno povezovali z dnevom žena. Tako je Oslobođenje (2010g, 4) dan po protestu pisal, da so podrinjske matere dan žena izkoristile, da bi opozorile na dejstvo, da njim ob prazniku ne bo nihče podaril rož, saj so svoje najbližje izgubile v vojni. Povezava se zdi absurdna zaradi dejstva, da je isti časopis dan prej, na 8. marec, že poročal o izjavah protestirajočih mater, da datum izvedbe protesta nima nobene povezave s praznikom, ampak z Resolucijo o Srebrenici, o kateri so čez dva dni glasovali v parlamentu BiH. Med drugim je bilo dan prej zapisanih kar nekaj izjav mater: »8. marec nam ne pomeni nič«, »Ta dan je mamam, ki smo izgubile svoje najdražje, kot vsak drugi«, »Kakšen 8. marec? Že zdavnaj smo pozabile na vse lepo.« (Karić 2010, 4).

Druga skupina protestov, ki se odvijajo na 8. marec, poskuša opozoriti na neenakopraven položaj žensk v družbi. Pri tem je najbolj aktivna organizacija »Fundacija Cure«, ki s sorodnimi organizacijami že več let zapored v centru Sarajeva pripravlja aktivistični osmomarčevski marš oziroma marš po svoje pravice, s katerimi želijo opomniti javnost na pravice žensk ter na akcije, ki bi spremenile slab ekonomski položaj žensk v BiH. V medijih sicer zasledimo poročanje o tovrstnih protestih, vendar se jim ne posveča večje pozornosti. V Dnevnom Avazu so na primer le omenjeni znotraj malo bolj obsežnih člankov o 8. marcu, v katerih lahko beremo še o cenah rož in daril, čestitkah politikov, zgodovini praznika in tako naprej (Dnevni Avaz 2007b, 30; Dnevni Avaz 2012d, 6). Marš je nekoliko večjo pozornost dobil v Oslobođenju leta 2007, ko je dobil tudi prostor na naslovnici, in leta 2011, poleg tega pa še v spletnih medijih, ki poleg novic vključujejo še video posnetke in fotografije z marša (Klix.ba 2012; Klix.ba 2013a; E-novine.com 2013; Radiosarajevo.ba 2013b). Poleg osmomarčevskega marša, je bil v Sarajevu organiziran tudi shod oziroma manifestacija »Pridruži se mi na mostu« v organizaciji Ženske za ženske »International«, ki se jim je leta 2011 kot slavnostni govorec pridružil član predsedstva BiH Željko Komšić in ameriški ambasador Charles English (Oslobođenje 2010h, 2; Oslobođenje 2011c, 4). Protesti se na 8. marec odvijajo tudi drugod po BiH, pri čemer pa večinoma nimajo večjega odmeva v javnosti in medijih. V Banja Luki so aktivisti Združenja državljanov Ostra ničla organizirali shod »Združeni/e proti patriarhata«, na katerem so delili letake, s katerimi so želeli opozoriti na neenakopravnost spolov, ki se dogaja v RS. Istočasno so aktivisti organizacije Centra za razvoj mladih in skupnosti »Perpetum mobile« na banjaluškem trgu Krajina delili rože

moškim, v sklopu kampanje »Budi muško«, s katero so hoteli »promovirati nenasilje in upoštevanje žensk« (Glas Srpske 2012, 23).

O drugi skupini protestov v medijih torej ni veliko govora – so samo mimobežno omenjeni in predstavljajo nekakšno željo po ravnotežju med članki o rožah in osmomarčevskih proslavah na eni strani ter žensko neenakopravnostjo na drugi strani. Tudi večina intervjuvank ni vedela ničesar o protestih. Medtem ko sta v Sarajevu dve intervjuvanki o protestih samo mimobežno slišali v poročilih, pri čemer nista izvedeli, kaj so protestnice s svojih shodom pravzaprav želele doseči (Skupinski intervju 2013a), so vse tri intervjuvanke iz Banja Luke priznale, da o osmomarčevskih protestih v BiH še nikoli niso ničesar slišale. To je verjetno tudi posledica uredniške politike Glasa Srpske, ki večinoma ignorira dogajanja in novice iz Federacije BiH (Skupinski intervju 2013c). Namesto da bi mediji torej izkoristili protestniški emancipatorni potencial, na nek način pripomorejo k oblikovanju vtisa, da tovrstni protesti delujejo le kot izpušni ventil oziroma način za izražanje mnenja ali nezadovoljstva. Drugače je s protesti soprog in mater, ki so v vojnah izgubile svoje može in/ali otroke. Ti imajo v obravnavanih medijih več prostora, kar bi lahko pripisali dejstvu, da so tovrstni članki del povojnega diskurza o zločinih in krivdi pripadnikov drugih etnij ter so v še zmeraj močno etnično razdeljeni BiH vedno dobrodošla vsebina. Vsekakor pa je razlog mogoče iskati tudi v običajni medijski reprezentaciji žensk v bosansko-hercegovskih medijih, kjer prevladuje stereotip matere in soproge, pri čemer pa se še posebej izpostavlja njihovo žrtvovanje oziroma trpljenje. In podoba matere, ki večinoma tiho in neopazno trpi ob izgubi ljubljenega otroka, a ne izgubi vere v pravičnost, temveč ravno nasprotno, se pogumno in predano bori, je tisto, kar je »za zgled« vsem ženskam. Mediji torej idealizirajo tiste ženske, ki ustrezajo tradicionalnim vlogam in ne zavračajo patriarhalnega sistema, kot to počnejo protestnice na osmomarčevskih marših.

5 Odnos medijev do 8. marca in dominantne teme

Že hitri pregled bosansko-hercegovskih medijev pokaže, da je 8. marec vsako leto dobrodošla vsebina. O dnevu žena se piše že dan prej pa tudi dan ali dva kasneje. Analiza medijev pokaže, da se poročanje o 8. marcu čez leta ni kaj dosti spremenilo. Pri pregledu časopisov je najbolj očitno izrazito dogodkovno poročanje. To pomeni, da mediji temo

večinoma obravnavajo takrat, ko se zgodi nekaj »nezaslišanega« ali pa ob posebnih dnevih, kot je dan žena. Mediji takrat na novo odkrivajo, kakšen je položaj žensk v družbi in se skupaj z javnostjo čudijo, čeprav večina stvari ni prav nič novih (po Pajnik v Čepin Čander 2010). Ženske, ki so med letom večinoma izključene iz javnosti oziroma skoraj nevidne v dnevnikih časopisih, na 8. marec tako rekoč vstopijo v javno sfero. Pri tem pa se članki v zvezi s tem pojavljajo predvsem v kontekstu rož (npr. članki o povpraševanju po rožah in njihovih cenah), tradicije (npr. od kod izvira praznik ter kako se je praznovalo nekoč) in statistike (npr. razlike v zaslužku med moškimi in ženskami).

5.1 Odnos medijev oziroma v njih nastopajočih akterjev do 8. marca v BIH

Lidija Vasiljević (2011, 11) v svoji analizi poročanja o 8. marcu v srbskih medijih ugotavlja, da je v medijih vsako leto možno zaslediti tudi nekoliko nasprotujočih si taborov v odnosu do praznika. Pri tem loči pet različnih taborov oziroma kategorij:

- dojetanje 8. marca kot aktivističnega praznika, predvsem pozitivno;
- dojetanje 8. marca kot predvsem levičarski praznik, pozitivno in negativno;
- dojetanje 8. marca kot socialistično-komunistično dediščino SFRJ, negativno;
- dojetanje 8. marca kot materinskega dneva, pozitivno;
- dojetanje 8. marca kot dela preteklosti, pri čemer se ne poudarja njegovo poreklo, ampak se ponosno zavrača njegovo obeleževanje (čestitanje, govorjenje o njem) (ibid.).

Zanimalo me je, ali lahko kaj podobnega opazim tudi v člankih obravnavanih časopisov. Po načinu njegovega obeleževanja ali slavljenja je bilo opaziti, da je 8. marec za nekatere nekakšen materinski dan in imajo do njega pozitivni odnos. V zadnjo kategorijo (ponosno zavračanje 8. marca) bi lahko uvrstili matere iz Podrinja, ki so odločno zavračale, da ima ta datum za njih kakršnikoli pomen. Vendar pa bi lahko na primeru BIH kar dve izmed omenjenih kategorij izpustila, saj nikjer nisem zasledila, da bi se o prazniku govorilo negativno zaradi njegove socialistične preteklosti ali povezanosti z levo politično strujo. To sem tudi pričakovala, saj se, kot sem že pisala, v BIH ni razvil negativen odnos do prejšnje države oziroma prejšnjega sistema. Vendar pa negativen odnos do praznika nastopa v povezavi z njegovo komercialno oziroma potrošniško naravnostjo in očitki, da gre za dan,

ki še utrjuje neenakopravnost spolov, saj se ženskam samo na ta dan posveča pozornost. Najpogosteje se je dalo prebrati, da bi moral biti dan žena vsak dan, in ne samo 8. marca, ter da bi morali biti ljubezen, spoštovanje in majhni znaki pozornosti del vsakdana (Dnevni Avaz 2012č, 13). Znana bosansko-hercegovaška modna oblikovalka je v članku v Dnevnom Avazu (Kalender- Šaronjić 2008, 27) dejala, da ni zagovornica take vrste »ženskih« praznikov in da bi moral biti dan žena drugačen: »Mislim da je bila ideja Clare Zetkin popolnoma drugačna od tega, kar imamo danes mi.« Tudi nekdanja finančna ministrica Republike Srbske je dejala, da »ženske samo na ta dan dobijo pozornost od tistih, ki jih ostalih 364 dni v letu maltretirajo. To je dan slabih soprogov.« Tudi Draganu Tesiću iz Tuzle ni všeč ta potrošniška mrzlica okoli dneva žena in, kot pravi, si »pripadnice lepšega spola pozornost zaslužijo celo leto in ne samo za 8. marec. Poglejte samo te trafike, pekarnice in trgovine, v katerih bodo ženske preživele cel dan, medtem ko bodo praznik slavili njihovi šefi« (Klix.ba 2013a).

Po pregledu komentarjev posameznikov znotraj člankov in v narejenih intervjujih o njihovem odnosu do dneva žena pa bi h kategorijam Vasiljevićeve dodala še pozitivno dožemanje 8. marca, in sicer kot razlog za slavljenje, zabavo in veselje. Tako sem zasledila komentar gospe Živke, ki je dejala, da ji 8. marec pomeni predvsem druženje ter da se ga vedno zelo veseli (Dnevni Avaz 2009f, 11). Podobno mnenje je imela tudi Snježana Rebić, ki je dejala, da je vsako priložnost za slavljenje potrebno izkoristiti, še posebej na dan, ko se ženska počuti srečno (Dnevni Avaz 1998b, 10). Tudi dve intervjuvanki iz Sarajeva sta imeli podobno mnenje. Kot sta dejali, je situacija oziroma realnost v BIH tako žalostna in prepletena z nenehnim bojem za ekonomsko preživetje, da se z vsemi rokami oprimejo vsake možnosti za veselje in za pobeg iz vsakdana (Skupinski intervju 2013a).

Kar nekaj ljudi je v svojih komentarjih pokazalo predvsem nostalgijo po načinu praznovanja iz časa SFRJ. Na forumu v Goraždu so prisotne trdile, da so nekoč praznik čakale z nestrpnostjo, medtem ko danes temu ni tako (Oslobođenje 2008e, 7). Tudi članek na portalu Klix.ba je vseboval komentar mimoidoče v Tuzli, ki je dejala, da jo 8. marec spominja na neke srečnejše čase ter da so se prazniku včasih veselili tako ženske kot moški, saj je v tistih časih praznik imel dušo (Klix.ba 2013a). Preko jugonostalgije oziroma izpostavljanja pozitivnih vidikov praznovanja iz časa SFRJ bi te komentarje lahko razumeli kot kritiko sedanjega (ekonomskega) stanja. Med drugim se je namreč dalo prebrati komentarje, da je bilo včasih praznovanju 8. marca namenjenega več denarja, tako doma kot v

podjetjih, medtem ko si danes večina tega zaradi slabe ekonomske situacije ne more privoščiti in se tako praznika ne veselijo več v tolikšni meri (Oslobođenje 2009, 18).

5.2 Dominantne teme v obravnavanih bosansko-hercegovskih časopisih

Kot že omenjeno, sem pričakovala, da bodo mediji o 8. marcu poročali predvsem v kontekstu raznolikih načinov obeleževanja praznika, rož oziroma obdarovanja, zgodovine oziroma tradicije praznika ter statističnih podatkov, ki so povezani predvsem s socialnim položajem žensk v družbi. Moja pričakovanja so se potrdila, saj se je medijsko poročanje o 8. marcu v BIH najpogosteje osredotočalo na proslave oziroma raznolike načine obeleževanja praznika po državi ter na raznolika darila, predvsem rože, ki so bile na ta dan namenjene ženskam.

Ker je fenomen obdarovanja žena s cvetjem eden najbolj očitnih simbolov praznovanja 8. marca, ne preseneča, da so mediji, ko so pisali o njem, večkrat poudarili, da gre za »praznik, ki je v znamenju rož« (Dnevni Avaz 2009f, 11). Ob številnih člankih, ki so vsebovali informacije o cenah rož, komentarje prodajalcev in kupcev o 8. marcu pa sej je dalo prebrati tudi novico, da je v Srebrenici zmanjkalo rož že ob deseti uri zjutraj, saj so imeli prodajalci zaradi slabega povpraševanja po tej dobrini leto poprej to leto manjše zaloge (Oslobođenje 2008f, 2). Tudi večina člankov, ki so bili ob 8. marcu objavljeni v medijih, je bila, ne glede na to, ali so vsebovali informacijo o prodaji rož, zgodovini praznika ali o položaju žensk, opremljenih s fotografijami prodajalcev rož, gneče pri stojnicah z rožami ali z mimoidočimi ženskami (občasno tudi moškimi) z rožami v rokah.

V teh istih časopisih, ki so pisali o »prazniku rož«, pa je mogoče najti tudi reakcije nekaterih novinarjev, ki se zgražajo nad tovrstnim obeleževanjem/slavljenjem praznika in ki s svojim pisanjem poskušajo bralce ozavestiti o »pravi vlogi« 8. marca. »Lep običaj, ki pa ne pomeni veliko, saj so ženske v BIH, kot tudi drugod po svetu v podrejenem položaju v odnosu do moških in pogosto tudi žrtve njihovega nasilja. *Gender center BIH* želi zato javnost spomniti, da so bistvena sporočila 8. marca enake možnosti na ekonomskem, političnem in družbenem področju ter odprava diskriminacije in nasilja,« je pisalo ob fotografiji dneva v Oslobođenju (2011č, 4). V drugem članku sem zasledila nekoliko ostrejšo kritiko na račun praznika: »Poleg tega, da se samo en dan v letu imenuje dan žena, je potrebno ženske še ponižati s plastičnimi rožami, zavitimi v celofan. 8. marec je tu le zato, da spomni ženske, da

morajo kadar koli se to od njih pričakuje, biti hkrati dobre matere, vzorne soproge, popolne ljubice, predane delavke, vedno dobro razpoložene, nasmejane, nikoli utrujene in vedno pripravljene« (Oslobođenje 1998a, 9). Zaslediti je bilo tudi (gostujoče, ne novinarjeve) komentarje, kot so »praznik, ki več kot ženskam pomeni moškimi« in »8. marec najbolj slavijo moški, ker ženske hitijo domov pripravljati kosilo in poskrbeti za otroke, česar pa se od moških ne pričakuje in imajo posledično zato več časa za slavlje tudi na ta dan« (Kalender-Šaronjić 2008, 27).

Pri nekaterih novinarjih pa je bilo opaziti tudi samokritiko, saj se zavedajo, da o enakih (ženskih) problemih pišejo skoraj vsako leto na isti dan in na enak način ter da na te probleme vmes »pozabijo« in jim ne namenjajo pozornosti vse do naslednjega dneva žena.

8. marec je že za nami, a zdi se, kot da je minilo že celo leto. Čestitke so utihnile, nageljni so oveneli. Spet smo v eri moških. Nenazadnje kdo pa se še spomni groznil števil, ki jih je na včerajšnji konferenci predstavila strokovnjakinja za enakopravnost med spoloma Lejla Somun-Krupalija, ki je dokazala, da imajo moški dvakrat več možnosti za zaposlitev in skoraj trikrat več možnosti za samozaposlitev. Imajo pa zato ženske dvakrat več možnosti, da postanejo neplačane gospodinje (Kamenica 2011, 9).

Vendar pa so tovrstni komentarji večinoma v manjšini in nastopijo predvsem v kratkih rubrikah, kot so Foto dneva, Utrip mesta in podobno. Zdi se, da želi uredniška politika z njimi ustvariti nekakšno »objektivnost« oziroma zadovoljiti in se odkupiti tistim svojim bralcem oziroma bralkam, ki jim tovrstno pisanje ob dnevu žena ne ustreza. Kot bi jim na nek način pokazali, da jih razumejo, a da na žalost sledijo trendom in tistim osmomarčevskim dogodkom, ki so bolj priljubljeni pri večini bralcev in se bolje prodajajo. To pa so vsekakor proslave, koncerti in darila, ne pa zaskrbljujoča statistika o neenakopravnosti spolov in protesti.

Četudi sem spričo praznika, posvečenega ženskam, pričakovala več medijskih tekstov o »ženskih« temah oziroma kritiko na račun neenakopravnosti spolov v družbi, temu ni bilo tako. Večina tovrstnih tem ni bila plod poglobljenega raziskovanja novinarja, ampak so bile pokrite le z informacijami in statistikami, pridobljenimi na novinarskih konferencah, okroglih mizah ali pa so bile del sporočil za javnost, ki so jih medijem ob 8. marcu posredovale različne nevladne ali vladne organizacije. Tako je bilo zaslediti članke, ki se ukvarjajo z neenakopravnostjo spolov v BIH in z ženskimi vprašanji, kot so zaposljivost žensk in plačne razlike med moškimi in ženskami, pomanjkanju žensk v politiki ter nasilje nad ženskami. V

članku Dnevnega Avaza (2010b, 10) na primer ob podatkih Agencije za statistiko BIH, ki med drugim kažejo na »sramotno dejstvo, da je v mestnem okolju kar 22 %, na podeželju pa kar 47 % žensk nepismenih«, možno prebrati tudi komentarja (samo dva stavka!) ene od dveh žensk, ki sta bili takrat na čelu politične stranke v tej državi. Ta razlaga, da »ženske v BIH nimajo časa ne za politiko, ne za družabno življenje, saj so vezane na svoje prioritete – družino. Ni zaskrbljujoče samo to, da žensk ni v politiki, ampak tudi to, da jih ni v izvršni oblasti«. Ti članki so večinoma delovali, kot bi bili sami sebi namen, saj so bili kratki, brez globlje refleksije novinarja, kaj šele ponujene rešitve, kako rešiti tovrstne ženske težave oziroma neenakopravnost. Razlog temu je med drugim potrebno iskati tudi v vse bolj uveljavljenemu »desktop« novinarstvu, ki izhaja iz standardiziranih postopkov in ki omogoča vse bolj rutinirano novinarsko prakso.

Drugi tip prispevkov, ki se bolj kritično odzivajo na položaj žensk v BIH družbi, so kolumne. Pri tem pa gre v večini primerov za kolumne gostujočih avtorjev, kot so na primer ameriški ambasador v Sarajevu, izvršna direktorica Sklada Združenih narodov za prebivalstvo, koordinatorica projekta pri fundaciji *Friedrich-Eberl-Stiftung*, šef misije OVSE v BIH, Združeni narodi v BIH in drugi. Te kolumne na nek način nadomeščajo globljo refleksijo v člankih in hkrati zagotavljajo navidezno nepristranskost časopisa. Drugače povedano, namesto da bi novinarsko sodbo podal novinar in bi v tem primeru kritiziral vladajočo patriarhalno ideologijo, ta prostor prepusti nekemu, ki izreka osebno mnenje.

Opaziti je bilo tudi večje število člankov in intervjujev z bolj ali manj znanimi, uspešnimi ženskami iz BIH. Tako sem zasledila zgodbe o uspešni športnici, gledališki igralki, novinarki in predsednici neke nevladne organizacije, športni menedžerki, zdravnici, ki dela v tujini in predsedujoči občinskemu svetu v Tuzli. Ti intervjuji in članki so redki primeri v katerih je poudarek na profesionalnem uspehu žensk. Tudi v intervjujih z ženo ambasadorja Romunije v Sarajevu, članku o vzgojiteljici iz Prijedora, knjižničarki iz Šamca in uspešni podjetnici iz Prnjavca, ki se ukvarja z zdravo prehrano je bilo govora predvsem o njihovem delu in načrtih za prihodnost pa tudi o položaju žensk v BIH. Četudi v slednjih člankih oziroma intervjujih nisem zasledila »izdajalskega vprašanja: Kako združujete vlogo matere in svoj poklic?«, o katerem v svojem delu piše Čolović (1988, 20) pa je bilo pri nekaterih opazno, da so težili k tej temi.

Obravnavani časopisi so poročali tudi o položaju žensk v sosednjih državah in svetu, pri čemer pa gre bolj ali manj za povzemanje sporočil za javnost različnih mednarodnih institucij,

kot so Evropska komisija, Evropski parlament, Združeni narodi, Mednarodna organizacija za migracije (IOM), Rdeči križ in drugi. Tako sem lahko brala, da ženske v EU v povprečju zaslužijo manj kot moški, da se nasilje nad ženskami na nobenem kontinentu ne zmanjšuje, da je Svet Evrope začel z akcijo promoviranja žensk na vodilnih političnih položajih, da se na Hrvaškem recesija odvija predvsem prek ženskega hrbta in tako naprej. V oči pa je padel predvsem obsežen članek, ki je bil 9. marca objavljen v Oslobođenju, z naslovom čez dve strani časopisa »Hrvaško bosta v EU pripeljali dve ženski«, z nadnaslovom »Ali lahko naša država sledi primeru naših zahodnih sosedov« (Dizdar 2010, 18–19). Članek na prvi pogled daje misliti, da bo v njem poleg vstopa Hrvaške v Evropsko unijo predvsem govora tudi o ženskah v politiki ali pa vsaj o teh dveh ženskah, ki sta omenjeni v naslovu. Vendar pa lahko preberemo le, da sta »razlog tega zaključka energija in volja, s katerima premierka Jadranka Kosor ter predsednica nacionalnega sveta za spremljanje pristopnih pogovorov z EU Vesna Pusić želita skupaj delati na izvrševanju prevzetih obveznosti v zaključku pregovarjanj z EU«. Njuni vlogi sta v članku, čeprav na prvi pogled deluje drugače, nepomembni. Sta kot nekakšni marioneti v »moški« politiki, kjer so jima prepustili zaključno delo, ki bolj kot ne vključuje »kozmetične popravke«. Povedano drugače, njuno delo temelji zgolj na energiji in zagnanosti, lahko bi rekli požrtvovalnosti, in ne na znanju. Tega imajo v politiki samo moški.

V Oslobođenju je bilo v zadnjih letih opaziti tudi daljše članke, ki jih je časopis, kot darilo ob prazniku, namenil svojim bralkam. Ti bodisi govorijo o velikih ženskah iz zgodovine bodisi so izseki iz kakih literarnih del. Med drugim so pisali o fenomenu aleksandrink iz Slovenije, o predzadnji bosanski kraljici Katarini, ki jo je novinarka zaradi njenega opismenjevanje lokalnih žena poimenovala kar srednjeveška Clara Zetkin, o zgodovini ženskih slikark in njihovi borbi, da bi njihova dela postala enako pomembna kot dela moških slikarjev in umetnikov ter izsek iz knjige Zeugmine suze, ki govori o otoku Itaka in kako je ta postal simbol ženske vztrajnosti (Oslobođenje 2007f, 24; Kamenica 2009a, 4; Zdravić 2010, 11; Šabanović 2012, 32-33).

8. marec je redno omenjen v časovnih kašiputih oziroma rubrikah *Zgodilo se je na današnji dan*. Tovrstni teksti se večinoma dobesedno ponavljajo iz leta v leto, pri tem pa ne vsebujejo podatka o literaturi, iz katere so črpali informacije.⁵ Na praznik pa se vežejo tudi številne glose ter zanimivosti in novice iz sveta zabave, ki jih sicer najdemo na zadnji strani

⁵ Najpogosteje je pisalo, da je bil na 8. marec 1910 v Kopenhagnu razglašen dan žena, v spomin na upor delavk v Chicagu, kar pa je, kot smo lahko videli v 4. poglavju, neresnično.

časopisov. Tako sem zasledila članek o vodki za ženske, ki so jo za 8. marec pripravili v Rusiji (Dnevni Avaz 2008, 50) ter o Ukrajinkah, ki z nestrpnostjo pričakujejo praznik, saj so njihovi možje na ta dan zelo darežljivi in so pripravljeni za darilo odšteti kar četrtno mesečne plače (Dnevni Avaz 1996b, 15). Večkrat je bilo mogoče zaslediti »zanimive« načine obeleževanja dneva žena v svetu: »Na Kitajskem je šestdesetletna Ksiao Rung skupaj s prijateljicami 8. marec proslavila s kopanjem v jezeru sredi Pekinga, ki je imelo samo dve stopinji Celzija« (Dnevni Avaz 1996c, 15) ali pa: »V Belorusiji je imela policija posebno nalogo: namesto kazni so ustavljenim voznicam podeljevali nasmeh in darila« (Dnevni Avaz 2009č, 40). 8. marec pogosto služi tudi kot razlog za omembo aktualno najstarejše ženske na svetu (Dnevni Avaz 1996e, 15) ali v Banja Luki (Stevanović 2008, 11; Glas Srpske 2008, 14). Zaslediti je mogoče tudi kratko zgodbo o kakšni starejši gospe: »Partizanka osvojila moža Dušana s kratkim krilom«. Četudi je nadnaslov tega članka: »Osmi marci Olge Mršić iz Prijedora«, pa je bolj malo govora o prazniku oziroma članek vsebuje le informacijo, da gospa praznika ne praznuje ter da se praznovanj iz časov prejšnje države tudi ne spomni (Dnevni Avaz 2007c, 8).

Na račun praznika je bilo v časopisih objavljenih tudi nekaj šal in zanimiva »glosa«, ki že z naslovom »Riba lovi ribo« kaže na absurd (Dnevni Avaz 1997b, 18). V njej beremo: »Ženske so dokazale, da se lahko uspešno ukvarjajo z vsemi športi. Tudi ribolov je šport, v katerem ženske dosegajo vse boljše rezultate. A 8. marca ženske gotovo ne bodo preživele na ribolovu, ampak bodo svoj praznik izkoristile drugače. V njihovih rokah bo, za razliko dame na sliki, namesto ribe šopek rož.« Podoben članek z naslovom: »Vse več žensk v Republiki Srbski nosi orožje: one to delajo po moško« je bilo mogoče prebrati tudi v Glasu Srpske (2003b, 6). Ti članki delujejo nepomembni, posmehljivi in večini nezanimivi, predvsem pa so inferiorni besedilom o moških.

6 Dan za »mušku finoču«

Tako je v svojem delu Ivan Čolović (1988, 18–23), z ozirom na naslove takratnih časopisov, poimenoval 8. marec oziroma dan žena. Fenomen obdarovanja žensk z rožami je bil že v času SFRJ najbolj razširjen ter očitno način praznovanja 8. marca. Že sredi petdesetih let so ženske na ta dan namreč obvezno prejemale cvetlične aranžmaje od svojih sodelavcev,

soprogov ali otrok (Ograjšek 2004, 137). Tovrstno darovanje je aktualno tudi danes in ozirajoč se po časopisnih člankih v BIH gre za prevladujočo dejavnost ob dnevu žena.

Vzrok za širšo popularnost darovanja rož ženskam na 8. marec Dunja Rihtman-Auguštin (2000,139) vidi v socialistično konstruiranem koledarju praznikov, ki so se naslanjali na ustaljeno ciklično dožemanje časa in po katerem je 8. marec deloval kot sinonim za prihod pomladi in so bile rože posledični spremljevalni pojav. Čolović (1988, 21), drugače, to simbolično dejanje povezuje s starejše mitološko utemeljenim odnosom med moškim in žensko. Kot pravi, je s tem, ko je 8. marec postal »spontano slavje«, začel oživljati neke mitske predstave oziroma je svojo vsebino črpal iz preteklosti, ki je ponujala prave simbole, ki so stvarnejši oziroma so bolj realno prikazovali in ohranjali odnose med moškim in ženskim spolom, kot je to počela izmišljena tradicija enakopravnosti. Ta odnos v svoji knjigi lepo razloži Luisa Accati (2001, 7), ki pravi, da je odvisnost žensk od moških družbena funkcija, ki je ženskam dodeljena in pri kateri ne gre le za izključevanje žensk, temveč sega njen namen globoko v temelje družbene strukture, ki ji zagotavlja stabilnost.

Inspiracijo za oživljanje posameznih mitskih situacij oziroma za stalno širjenje simbolične vsebine proslav so med drugim omogočile tudi večje družbeno ekonomske spremembe, ki so se odvile konec šestdesetih oziroma v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja. To so odpiranje k zahodnemu svetu, dvig družbenega in individualnega življenjskega standarda, pojav množične potrošnje in novih vrednot, ki so prišle z njo. Obenem se je po vzorih iz množične kulture začelo ustvarjanje idealne moderne ženske, ki je mlada, lepa, privlačna, razgledana in ki skrbno neguje svoj obraz in svoj dom, otroke in službo. Novi koncept ženstvenosti pa je zahteval tudi spremenjen odnos moškega do nje. V praznično sliko dneva žena tako vstopa običaj darovanja rož, parfumov, večerij in drugih simbolov, ki odsevajo ta ponovno vzpostavljeni mit o osvajalsko-zapeljujočem moško-ženskem odnosu, ki obudi mit o ženski kot »šibkejšem spolu«. Ženska je tako krhka, a moralno veliko boljša od moškega, ki nastopi kot nekakšen vitez, ki ima svoje slabosti, a bo vedno tu, da obvaruje svojo damo oziroma se bo kot gentleman odkupil za svoje slabosti (po Čolović 1988, 22; Malešević 2007, 65). To je lahko razbrati tudi iz člankov v obravnavanih časopisih, kjer je bil 8. marec predstavljen tudi kot dan, ko imajo »moški pravico do popravnega izpita« (Oslobođenje 1998b, 1) oziroma priložnost, da pokažejo svojo ljubezen in spoštovanje do svojih žena.

»Tako se pri obeleževanju 8. marca jasno prepozna patetični par »viteza in dame« in težnjo, da celoten praznik pade na ta dva arhetipska lika« (Čolović 1988, 22). Pri tem imajo

moški 8. marca »obvezo, da se pokažejo v pravi luči« in »izpolnijo svojo nenapisano dolžnost« (Dnevni Avaz 1998b, 10; Oslobođenje 2007b, 21) ter so »še posebej pozorni do svojih žena«. V časopisih se je tako dalo prebrati tudi, da je 8. marec dan, »s katerim se moški odkupijo za ostale dni v letu, ko pozabijo povedati, kako veseli so, da imajo takšne ženske okoli sebe« (Oslobođenje 1996b, 13).

Na tem mestu se bom sklicevala na Belka (v Clarke 2006, 534), ki pravi, da je prav obdarovanje ena tistih aktivnosti, ki ima med drugim »funkcijo vzpostavljanja in ohranjanja medsebojnih odnosov«. Rože, večerje in druga darila ob 8. marcu tako nimajo neke uporabne vrednosti za ženske, marveč moškim omogočajo, da ohranijo družbena razmerja oziroma že omenjen osvajalsko-zapeljujoč moško-ženski odnos. Kot ugotavljata Jackson in Goodwin (v Rugimbana 2002, 65), naj bi bili prav moški tisti, ki so pogostejši darovalci. To pa naj bi temeljilo na ideji, da imajo ženske manjšo družbeno moč. Le-to naj bi moški radi menjali za lepoto, ki jo posedujejo ženske oziroma obratno, ženske so pripravljene svojo lepoto menjati za socialno moč (Burton v *ibid* 65–6). In zdi se, da imajo ženske v BIH 8. marca socialno moč, saj so v središču pozornosti, pri čemer pa je to izključno posledica moškega obdarovanja ter »pozornosti«, in ne žensk samih oziroma njihovega boja za enakopravnost.

7 Dan žena ali materinski dan?

Sredi 60-ih let 20. stoletja so ženske počasi izginjale iz javnega življenja in se vračale v zasebno sfero, kar je vplivalo tudi na postopno spreminjanje prvobitnega smisla in značaj 8. marca. Tako je nekoč »borbeni dan« postal dan, posvečen predvsem »nežnim, skrbnim in požrtvovalnim materam« (Malešević 2007, 63) oziroma vse bolj podoben materinskemu dnevu, ki so ga praznovali včasih. Praznovanje materinskega dne je bilo v obdobju med obema svetovnjima vojnama množično in državno podprto, saj se je praznoval po vsej Kraljevini Jugoslaviji (oziroma sprva že v Kraljevini SHS). Po drugi svetovni vojni, v času SFRJ, se materinski dan ni smel javno praznovati in zamenjal ga je 8. marec (Bogataj 2011, 81). Medtem ko je bila »prvotna« vloga 8. marca boj za žensko enakopravnost, je materinski dan utrjeval krščansko podobo matere, saj je povezan s praznikom Marijinega oznanjenja, 25. marca.

Vendar pa se v kasnejših letih SFRJ praznovanje 8. marca ni dosti razlikovalo od materinskega dne. Vesna Leskošek (2002, 19) pravi, da je to zato, ker sta kolektivna zavest in

spomin konstruirana tako, da se žensko delovanje v javnosti ne vrednoti ali pa se ga celo razvrednoti. To se vidi tudi pri nadomeščanju praznika dneva žena z materinskim dnevom. V ta namen so bili v državah SFRJ izdani celo priročniki za prireditve in proslave, ki so bili namenjeni predvsem šolam in vrtcem. Tako lahko v priročniku Lepo proslavimo dan žena (ur. Mauer), ki je bil izdan 1965, zasledimo navodila programov za najmlajše, šolske prireditve in prireditve v dvorani ter kakšna darila lahko otroci pripravijo v sklopu šolskih dejavnosti, saj, kot piše, je bilo »ob dnevu žena poleg proslav v navadi tudi obdarovanje« (ibid.).

Tovrstna tradicija se je nadaljevala tudi v samostojni BiH. V Glasu Srpske (2007č, 16) sem tako zasledila, da so tako v Zvorniku kot v banjaluških vrtcih organizirali otroške nastope s »pesmicami mamam in njihovi brezpogojni ljubezni v čast«, po katerih so otroci skupaj s starši izdelovali voščilnice, ki so jih nato podarili svojim mamam. Otroci se v šolah tako učijo, da je ženska predvsem mati, to mnenje pa podpirajo predstave, spisi in pesmice, ki ustvarjajo podobo ljubeče in skrbne matere. Intervjuvanke iz Mostarja in Sarajeva so pri tem razložile, da imajo prav zaradi tovrstnih šolskih dejavnosti ta dan rajši in ga dojemajo oziroma zamenjujejo za materinski dan, ki ga v BiH sicer ne poznajo. Zato jih tudi ne moti, da na ta dan v javnosti izstopa predvsem podoba matere (Skupinski intervju 2013a; Skupinski intervju 2013b). O tem, ali intervjuvanke razumem ali ne, ne bom razpravljala, ker v tem primeru tudi ni relevantno a dvomim, da bi se 8. marca v BiH ženske drugače obravnavalo oziroma »slavilo«, če bi imeli materinski dan, kjer bi lahko slavili matere. Vsekakor pa tovrstne šolske prireditve, kot je na primeru Slovenije ugotovila tudi Leskošek (2002, 19–20), vplivajo na to, da je podoba »javne« ženske, ki je delovna, močna in enakopravna, razvrednotena (saj se tega v šolskih delih ne predstavlja), obuja pa se mit matere.

Kar nekaj dogodkov v čast mamam se je ob 8. marcu odvilo tudi zunaj izobraževalnih prostorov. V občini Čelinac so v kulturnem domu ob prazniku organizirali koncert »Otroci mamam«, na katerem so nastopile mlajše sekcije KUD in folklorne skupine (Opstina-celinac.com 2010). Tudi nekatere politično-civilne akcije so 8. marca še posebej izpostavljale matere. Tako so članice Foruma žena SDP v Mostarju obiskale porodnišnice in materam delile rdeče vrtnice, ki so predstavljale »simbolični dar pozornosti, ljubezni in radosti ob prebujanju novega življenja« (Oslobođenje 2008h, 2). Tudi podmladek stranke SDP iz Banja Luke je ob 8. marcu obiskal ginekološko ambulanto na Paprikovcu in podaril rože, s čimer je hotel izkazati »spoštovanje vsem materam ob njihovem dnevu« (Glas Srpske 2006a, 17). Lahko bi rekli, da sta se ob dnevu žena pojavili nasprotni težnji: obeleževanje borbe za žensko

emancipacijo in demokratične pravice ter istočasno poudarjanje ženske reproduktivne funkcije.

Kot na podlagi svojih raziskav ugotavlja Majstorović (2009, 124), je poročanje o ženskah v BiH tesno povezano z viktimizacijo, pri čemer so ženske običajno reprezentirane kot gospodinje, skrbnice, bodoče neveste, žrtve, superženske ali pa so povsem izključene, ko gre za pozicijo moči ali slave. Drugače povedano, ženske nastopajo kot žrtve oziroma kot osebe, katerih družbeno odobrena naloga je, da se bodo žrtvovale za otroke in za višje dobro. Družbe s takšno vlogo žensk so nekateri avtorji poimenovali »mučeniški mikro-matriarhat« (Blagojević in Papić v Majstorović 2009, 126). V kontekstu BiH »mučeniški mikro-matriarhat« še vedno vztraja kot ena izmed stalnic v balkanski diskontinuiteti, saj je za preživetje nujno, da ženske dobijo moč skozi žrtvovanje samih sebe, kar je v skladu z ruralnimi, kolektivističnimi ideologijami, saj reproducira patriarhat (Blagojević v Majstorović 2009, 125). Žensko mučeništvo predstavlja pobeg v privatno sfero in starševstvo (materinstvo) kot pglavitni ženski strategiji v ekonomiji preživetja na Balkanu (ibid.).

To je v svoji osmomarčevski čestitki poudaril tudi visoki predstavnik EU v BiH Valentin Inzko, ki je želel »spomniti na to, s koliko izzivi se ženske vsakodnevno srečujejo v BiH. Ženske, ki z majhnimi prihodki uspevajo poskrbeti za svoje družine, so prave junakinje v tej državi. One so te, ki pogosto ne podpirajo samo treh vogalov hiše, ampak kar vse štiri in zato jim je potrebno čestitati« (Oslobođenje 2012č, 9). Namesto da bi torej ženskam pomagali pri preživljanju družine, jim rajši čestitajo in dajo priznanje, ker s svojo požrtvovalnostjo zmorejo to same.

Majstorović in Turjačanin (2006) ugotavljata, da v medijskih reprezentacijah žensk v dnevnih časopisih Glas Srpske in Dnevni Avaz prevladuje stereotip matere, žene oziroma soproge in žrtve. Tudi ob 8. marcu ni prišlo do večjih sprememb. Tradicionalne ženske (družinske) vloge so bile namreč prisotne tako v časopisnih člankih kot tudi v časopisnih čestitkah predstavnikov politične elite in v njihovih govorih na različnih slovesnostih ob 8. marcu. Tako se je dalo prebrati, da so bile ulice Trebinja polne cvetja, ki bo za 8. marec razveselilo mnoge matere, soproge in babice (Glas Srpske 2007e, 14). Med drugim je bilo zaslediti izjavo Borislava Borenovića iz stranke PDP, ki je dejal: »Vsako leto obdarujejo dame ob dnevu žena, mater in sester« (Dnevni Avaz 2009a, 8). Tovrstno poudarjanje, da gre za dan soprog, mater, sester ali babic, bi mogoče lahko razumeli kot nedolžni »pesniški navdih«, s katerim želijo govorniki in novinarji pričarati dramatičnost in poetičnost, a zmoti

dejstvo, da gre samo za družinske vloge ženske. Ženska je s tem vezana izključno na zasebno-družinsko sfero in je v patriarhalni družbi pomembna le kot soproga, mati ali sestra.

Materinstvo je bilo posebej poudarjeno tudi na proslavi ob 8. marcu, ki jo je za načelnice, poslanke in direktorice mestnih ustanov organiziral banjaluški župan, Dragoljub Davidović. Na tej je namreč župan slavnostno sprejel tudi materi več otrok. Leta 2006 je sprejel Nado Runjić in njenih šest hčera ter ob tem dejal, »da je v času, ko je rojstev vse manj, veliko zadovoljstvo videti tako veliko družino« (Glas Srpske 2006a, 17). Naslednje leto pa je bila na slovesnost povabljena mati samohranilka devetih otrok, Ljubinka Petković. Ob nagovoru je dejal, da gre za mater, ki je lahko vzor vsem, saj težko življenje prenaša pokončno in se požrtvovalno bori za svoje otroke, kljub bolezni in pomanjkanju denarja (ibid.). Opevanje tovrstne požrtvovalnosti matere nas spomni na cankarjansko mati oziroma trpeči mučeniški lik ženske, ki na svojih ramenih nosi vse breme preživljanja družine. Je tista, ki je glavna gonilna sila in steber družine, vendar ne neposredno, temveč v obliki žrtve oziroma mučenice. In ker se obeleževanje oziroma slavljenje 8. marca naslanja na tradicije ženskih gibanj ter črpa simbole iz dogodkov, v katerih izstopa mučeništvo delavk, mater in žena vojakov, ne preseneča, da je ta požrtvovalnost iskana in izpostavljena tudi na tovrstnih (političnih) prireditvah. V patriarhalni obliki sveta, v kateri živimo, je prav žrtvovanje najbolj očitna oblika ženstvenosti, žrtvovanje za otroke in družino pa je »družbeno odobrena vloga žensk« (Accati 2001, 147).

Po drugi strani pa Majstorović (2009, 126) ugotavlja, da je biti mati padlega vojaka verjetno najbolj aktivna vloga, ki jo ženski-materi dopušča diskurz, o katerem govorimo. Ta vloga ustreza toposu žrtve. Te matere so na 8. marec deležne posebne pozornosti. Združenje žena Božur iz Čelinca je na ta dan za njih organiziralo druženje, s čimer so jim »na simboličen način hoteli pokazati svojo hvaležnost« (Glas Srpske 2006a, 17). To hvaležnost, spoštovanje in ne nazadnje pozornost pa so si te ženske zaslužile le s trpljenjem. Le trpljenje je torej tisto, kar jim prinaša legitimnost in priznanje. V skoraj enaki vlogi nastopajo tudi matere, ki so v vojni izgubile svoje (še mladoletne) otroke. Te oziroma za te so v zgodnjem povojnem obdobju ob 8. marcu organizirali kar nekaj manifestacij. Tako so na 8. marec članice Odbora mater ubitih otrok in učenci neke osnovne šole skupaj v »Velikem parku položili rože in čestitke v spomin na v vojni ubite deklice in dekleta, ki niso doživele, da bi postale mame« ter »dečke, katerih topli objemi in darila ne bodo obdarili mater na njihov praznik« (Dnevni Avaz 1996č, 7). Učenci neke druge šole so na ta dan obiskali »šehidske

matere«, spet tretji pa so »na Trgu otrok Sarajeva čestitali ob prazniku vsem materam, ki so ostale brez svojih otrok« (Dnevni Avaz 1996d, 8; Oslobođenje 1996c, 6).

Pojem materinstva pa je imel že v SFRJ, kot ugotavlja Jeraj (2005, 175), poleg ožjega še širši pomen- ob »individualnem« materinstvu naj bi obstajalo še »družbeno« ali »socialno« materinstvo. To pa pomeni, da naj ženska ne bi bila le mati svojim otrokom, temveč naj bi poskrbela tudi za vse osirotele in zapuščene otroke ter za vse ostale, ki so potrebni pomoči. Kot sem že zapisala, se predvideva, da naj bi bile ženske zaradi svojih »prirojenih« materinskih občutkov aktivne tudi na socialnem področju. Da se od žensk to še vedno pričakuje, se vidi tudi v več kot dve strani dolgemu intervjuju s SOS-materjo, ki je bil objavljen v Oslobođenju (Kamenica 2009b, 32-33). Gre za najdaljši intervju in nasploh največji članek, v katerem je obravnavana ženska.

Omeniti moram tudi članka, ki pravzaprav nista povezana z 8. marcem, vendar pa sta objavljena dan prej in dan kasneje in vključujeta vprašanje ženske kot matere. Tako je bil 7. marca v Oslobođenju (2007h, 10) objavljen članek »Slovenke na dnu lestvice natalitete«, ki je, sklicujoč se na Eurostat, poročal o padcu natalitete znotraj Evropske unije. V Dnevnom Avazu (2009d, 14) pa so 9. marca poročali o francoski pravosodni ministrici, ki se je pet dni po porodu vrnila na delovno mesto ter s tem razburila mnoge v Franciji. Ker se je to zgodilo že januarja, predvidevam, da ni naključje, da je Dnevni Avaz o tem poročal šele dan po 8. marcu. To lepo pokaže, da mediji reprezentirajo določene okoliščine kot pozitivne ali negativne oziroma jim določajo pomembnost. Članki o požrtvovalnih materah so večinoma predstavljeni kot zaželeni in pozitivni, medtem ko so članki, ki problematizirajo probleme neenakopravnosti spolov večinoma predstavljeni kot nepomembni. Ker države Evropske unije predstavljajo »modernost«, h kateri teži »tradicionalna« BIH se zdi, kot da članek o nataliteti kaže na nevarnost, ki jo lahko s seboj pripelje ta modernost in z njo večja emancipacija žensk. Z nevarnostjo mislim na ženske, ki so se za kariero pripravljene odreči materinstvu oziroma imeti manjše število otrok. Na primeru zadnjih dveh člankov lahko torej sklepamo, da emancipacija pri ženskah ogroža njihovo materinsko vlogo oziroma da so ženske težko istočasno dobre matere in ministrice oziroma imajo pomemben položaj v javni sferi. Ali kot v Mitologijah ugotavlja Roland Barthes (1984, 60–2), ženske danes lahko opravljajo »moška« dela samo pod pogojem, da se ne odrečejo večni funkciji ženske – materinstvu.

8 Feminizem ali potrošništvo?

Praznovanje 8. marca oziroma dneva žena je v BIH postalo pomembna tržna niša. Temu primerni so tudi časopisni naslovi: »Osmomarčevska presenečenja: poljub ali samo cvet?« (Dnevni Avaz 1997c, 20), »Kaj podariti za 8. marec: vrtnica 5, parfum 100 KM« (Dnevni Avaz 1998c, 4), »Povečan nakup daril« (Oslobođenje 2007i, 18) »Galantni Bosanci obdarujejo svoje žene na njihov dan: novo oprsje kot darilo za 8. marec« (Dnevni Avaz 2008a, 12), »Slaba prodaja rož« (Oslobođenje 2009, 18), »Kaj vse se je kupovalo za 8. marec« (Dnevni Avaz 2010c, 14), »Pripadnicam lepšega spola cvetje in darila« (Dnevni Avaz 2007b, 30), »Najbolj prodajani so bili cvetni aranžmaji in parfumi« (Oslobođenje 2007g, 21).

Že omenjeno cvetje je vsekakor najbolj razširjena oblika potrošnje ob 8. marcu. O ponudbi rož in njihovih cenah je bilo mogoče zaslediti članke vsako leto in v vseh treh časopisih: »V cvetličarni »Salon cviječa« lahko kupite šopke rož, ki stanejo od 5 do 25 mark. Za vas so pripravili tudi kaktuse, cena katerih se giblje od 3 do 20 mark, nudijo pa tudi različne vrtnice, nageljne in orhideje. Nič slabša ni ponudba tudi pri uličnih prodajalcih v centru mesta« (Glas Srpske 2007g, 17). Zanimivo je, da so tovrstni članki pogosto opremljeni tudi z zgodbami prodajalcev in delujejo kot nekakšni brezplačni oglasi oziroma vpogled, kako uspešna je prodaja: »Dragica Milosavac iz Lazareva goji cvetje že dvajset let in sama izdeluje cvetne aranžmaje: »Tukaj sem že dva dni, vendar pa se ne morem pohvaliti z zaslužkom«« (Glas Srpske 2006c, 16) ali pa »Slobodanka Malbašić se je potrudila in osmomarčevsko ponudbo obogatila s šopki suhega cvetja, ki stanejo med 5 in 25 mark.« (ibid.), »Adila Feriz cvetje prodaja zaradi nizke pokojnine« (Dnevni Avaz 2009e, 18). Poleg rož so za 8. marec dobrodošla tudi raznorazna darila, ki zajemajo kozmetične izdelke, ročna dela in tako naprej. Tudi o cenah teh ter o njihovih prodajalcih se je lahko prebralo v časopisih.

Še iz časa SFRJ je 8. marec veljal tudi kot priložnost za izlete. Tako je turistična agencija Star Travel leta 2012 ponujala osmomarčevska potovanja na Dunaj, v Budimpešto ali Prago. Kar nekaj predlogov potovanj je bilo objavljenih v dveh prispevkih na spletnih portalih Capital.ba in Banjaluka.com. Slednji svoj prispevek začne s: »Približuje se dan žena in če vi oziroma vaša lepša polovica nista načrtovala potovanja, a bi mogoče ta praznik vseeno preživela nekje drugje, smo vam pripravili nekaj predlogov s ponudbami banjaluških turističnih agencij.« Tudi v Glasu Srpske (2003c, 16) je bilo možno zaslediti članke, ki so

bralcem predstavljali ponudbo potovanj, ki so jih ob 8. marcu pripravile banjaluške turistične agencije.

Gostinski lokali na ta dan organizirajo večerje ob živi glasbi in številne koncerte, ki jih najavljajo tudi časopisi: »8. marec v diskoteki Boulevar«, »Libertas za dan žena«, »Proslava 8. marca v gostinskih lokalih: bogat zabavni program z glasbo do jutranjih ur« (Oslobođenje 2007j, 20). Med drugim so bili bralci povabljeni na koncert skupine Legende v Banja Luko (Glas Srpske 2003č, 30), Arsena Dediča (Oslobođenje 2011d, 48), skupni koncert Gabi Novak, Radojke Šverko in Tereze Kesovija (Klix.ba 2013b) ter Hanke Paldum, ki je svoj koncert poimenovala »Kar sanja vsaka ženska« (Dnevni Avaz 2012f). Na ta dan se odvijajo tudi različni kulturno-umetniški programi z lokalnimi kulturnimi, folklornimi in dramskimi skupinami, kot na primer na Palah in v Tesliću (Glas Srpske 2003č, 5). Tovrstni članki so velikokrat kar osrednji članki, povezani z dnevom žena, kar lepo kaže na to, da je praznik prevzel izključno komercialni navdih in predstavlja zgolj razlog za zabavo in potrošnjo. S tem se je praznik oddaljil od kakršnekoli globlje vsebine in gre za zgolj prazno obliko praznovanja, ki ohranja ideologijo moške dominacije v družbi.

Za razliko od zgodnje obravnavanih časopisov (Oslobođenje in Dnevni Avaz med letoma 1996-1998) je bilo v kasnejših izvodih (od leta 2007 naprej) opaziti številne oglase, ki so napeljevali k nakupu zaradi 8. marca. Tako BH Telecom predlaga, da se »z MMS-om zahvalite ženam za njihovo ljubezen, dobroto in lepoto« (Dnevni Avaz 2007č, 23), *m:tel*, da »svoji najdražji podarite njihov (op. a.) novi *Friend paket*« (Dnevni Avaz 2008b, 40). Gostinski objekt Plava prizma vabi, da »8. marec preživite s 5 zvezdicami« (Dnevni Avaz 2010č, 46). Violeta oglašuje, da bo na ta dan začela s prodajo novih higienskih vložkov (Dnevni Avaz 2008c, 43), neka plesna šola pa svetuje: »Bodite izvorni in ob 8. marcu podarite plesni tečaj« (Dnevni Avaz 2012g, 21). Prisotni so tudi številni oglasi s fotografijami »tipičnih ženskih daril«, kot so rože, parfumi in plišaste igračke, ki imajo ob sebi ceno in čestitko prodajalca ob 8. marcu.

Tekstilna trgovina Mona je imela prav poseben oglas: fotografiji z modne piste sta obdali srce, v katerem piše: »Priznajte, da se topite od sreče, ko za 8. marec dobite nekaj lepega in praktičnega. Srce bo zagotovo hitreje bilo, če boste za darilo dobile nekaj iz Monine spomladanske kolekcije modnih dodatkov /.../ Damske in kožne torbice, bodisi v mornarskem bodisi v safari stilu bodo prav prišle vsaki ženski. Modni pasovi, denarnice in drugi dodatki so popolna darila za vsako žensko« (Dnevni Avaz 2007d, 44). Med drugim poskuša oglaševalska

industrija v praznik vnesti značilnosti drugih praznikov in tako razširiti možnosti za potrošnjo. Tako se praznik vse pogosteje zamenjuje z materinskim dnevom ali valentinovim. To je med drugim vidno tudi v nekaterih oglasih, kot na primer za jahanje v Sarajevu, ki pravi: »Si pozabil na 8. marec? Nič ne skrbi, »všečkaj« našo spletno stran in se poteguj za romantično jahanje, s katerim boš navdušil svojo boljšo polovico«. (Sportsport.ba 2013), ali pa v oglasu za koncert Berina Buturovića, ki je pozival moške, naj »svojim partnericam priredijo romantični 8. marec« (Klix.ba 2013c). Podobno je bilo opaziti tudi v oglasih časopisa Oslobodenje, kjer naj moški ob nakupu časopisa (zase) iz zbirke Oslobodenja kupili tudi romantični film za svoje »drage«. Ta oglas vsebuje lep primer vladajoče patriarhalne ideologije – zanj je časopis z resno tematiko, zanjo pa romantični film, ki jo bo »posedel na kavč« in še bolj izoliral od zunanjega sveta.

Motivi za obdarovanje so številni, med njimi so po Robertu Rugimbanu (2002, 66) najpogostejši lastni interesi, nesebičnost in obveza. Predvsem zadnjega trgovci večje izkoriščajo pri trženju svojih izdelkov, na način, da na potrošnike apelirajo, da bodo samo z darovanjem pokazali, koliko jim pomeni odnos z drugo osebo in koliko so pripravljeni narediti za njegovo ohranitev ali izboljšanje (po *ibid.* 70). Nenazadnje se oglaševanje danes velikokrat opira prav na romantičnost, pri čemer pa govorimo o »romantičnosti v širšem pomenu«, kjer se uporabljajo eksotične, domišljajske in idealizirane slike in zgodbe (Campbell 2001, 12). Ta romantična vsebina v popularni kulturi pa ima odločilno vlogo pri razvoju sodobnega porabništva (*ibid.*). Na konceptualno izpraznjen praznik so tako trgovci prilepili romantične motive o ljubezni, skrbnosti in v obravnavanih časopisih večkrat omenjeni pozornosti, ki naj bi jo na 8. marec partnerji namenili svojim partnericam (pa tudi svojim materam). S tem praznik pri ženskah ne vzbuja želje po borbi za enakopravnost spolov, temveč zgolj po potrošni dobrini. Tako naj bi se, kot sem že zapisala, moški oddolžili za svoje obnašanje tekom celega leta oziroma odkupili ženskam zaradi kolektivne patriarhalnosti, katere del je. Lahko bi rekli, da je praznik dobil novo vsebino. Namesto boja za enakopravnost je vladajoča ideologija praznik oblikovala na način, ki moškim omogoča, da se z darili in pozornostjo odkupijo ženskam za neenakopravnost ter tako tudi ohranjajo *status quo*.

9 Zaključek

Kot sem predpostavljala, se obeleževanje oziroma slavljenje 8. marca v BIH ni dosti spremenilo od njegovih zadnjih let v SFRJ. Praznik se obeležuje na različnih dogodkih, organiziranih predvsem s strani lokalnih političnih veljakov. Ti vsako leto znova organizirajo osmomarčevska srečanja, kjer v svojih (praznih) govorih ponavljajo iste fraze o pogumni ženski in požrtvovalni materi, tu in tam omenijo še potrebo po nadaljnjem naporu, ki bi položaj žensk »še izboljšal«, nato pa na vse skupaj pozabijo do naslednjega leta. Prav tako je dan žena povod za številne veselice oziroma druženja, pa tudi za športne in kulturne dogodke ter za humanitarne, donatorske in prostovoljske akcije. Ta dan izkoristijo tudi mnoge nevladne organizacije, med katerimi so tiste, ki predvsem želijo opozoriti nase in na svoje delo, pa tudi tiste, ki se ukvarjajo z neenakopravnostjo spolov in želijo na ta dan predstaviti najnovejšo statistiko oziroma položaj žensk v državi. Med drugim se na dan žena v BIH odvijajo tudi protesti žensk, vendar pa ti nimajo večjega vpliva v javnosti. Lahko bi rekli, da 8. marec danes ne nastopa več kot bojni dan žensk za svoje še neveljavljene pravice, ampak deluje bolj kot praznik v pravem smislu besede, torej čas za veselje, praznovanje in obdarovanje, ali kot je dejala naša sogovornica, za pobeg od vsakdanjosti. 8. marec je torej razlog za zabavo, gentlemanskost in samopromocijo politikov.

Moje drugo zastavljeno vprašanje se je dotikalo odnosa medijev do praznika in na kakšen način ti na ta dan problematizirajo neenakopravnost spolov in ženska vprašanja. Opaziti je bilo, da se odnos do 8. marca, njegova prisotnost in zgodbe, ki so vezane nanj v obravnavanih časopisih, v razponu 16 let ne razlikujejo prav dosti. Zdi se, da so se mediji enostavno prilagodili splošnemu novinarskemu trendu, ki v večini obsega samo poročanja z različnih praznovanj (ki so opremljena s komentarji zadovoljnih udeleženk), informacije o honorarjih nastopajočih ter o ulicah polnih rož in cenah le-teh. Le občasno so bili v obravnavanih člankih opaženi tudi komentarji nekaterih znanih bosansko-hercegovskih posameznikov in »mimoidočih«, pa tudi nekaterih novinarjev, ki tak način slavljenja praznika zavračajo.

Analiza je pokazala, da med vsebino obravnavanih medijev ni veliko feministične vsebine oziroma tem, povezanih z enakopravnostjo spolov. Čeprav je bilo v medijih zaslediti poročanja s tiskovnih konferenc, okroglih miz in forumov, kjer so obravnavali problematiko v povezavi z neenakopravnostjo žensk v družbi, pa so ti članki produkt standardizirane novinarske prakse, ki razen nekaj »senzacionalnih« statističnih podatkov ne ponuja globlje analize problemov. Pravzaprav so ženske, tako kot preostale dni v letu, v medijih v BIH

pretežno nevidne, po drugi strani pa so okviri, v katerih se ženske pojavljajo v medijih (soproga/mati/babica), predvidljivi in splošno sprejemljivi ter nabiti z ideologijo (Majstorović 2009, 133). Ta ideologija, ki vključuje mit o večni funkciji ženske, vlogi matere, ki je rekontekstualizirana skozi mučeništvo (Majstorović 2009, 127), pa se, kot smo videli, ob 8. marcu še posebej poudarja in nagrajuje. Pravzaprav bolj kot ženska trpi oziroma se žrtvuje, bolj je »cenjena«. S tem sem delno že odgovorila na zadnje zastavljeno vprašanje o tem, kakšne ideološke posledice ima medijsko poročanje o 8. marcu na položaj žensk v sodobni bosansko-hercegovski družbi. Z neprestanim poudarjanjem vlog žensk kot soproge ali mater ter z molkom o ženski kot mnogodimenzionalnem bitju politiki in mediji namreč prispevajo k reproduciranju drugorazrednosti družbenega položaja žensk ali vsaj ne spodbujajo drugačnosti – zmanjševanja hierarhije med spoloma (po Jogan, 2001, 47). Četudi je bilo opaziti, da mediji v dneh okoli praznika poročajo tudi o uspešnih ženskah iz poslovnega, športnega ali kulturnega sveta, se zdi, da gre bolj za izjeme, ki le potrjujejo »pravilo«. Mediji tako skupaj z vladajočo elito sodelujejo pri ohranjanju dominantne ideologije, ki ohranja moško dominacijo. Z izbiro člankov, intervjujev in poročanj z različnih dogodkov namreč prikažejo določene dogodke kot pozitivne in zaželene in druge kot negativne oziroma nepomembne. Slednje se je lepo videlo na primeru francoske ministrice.

Četudi so ženske na ta dan nekoliko bolj prisotne v medijih, pa jim to ne omogoča, da bi pridobile večjo družbeno moč, saj se v večini člankov, kot pravi Oakley (2000, 169), kaže temeljno načelo ideologije spolnih vlog, v kateri sta ženskost in domestifikacija eno in isto. Mediji tako ne izkoristijo emancipatornega potenciala 8. marca, temveč še utrjujejo patriarhalno urejeno družbo. Pri tem jim na nek način pomagajo tudi oglaševalci, ki izkoriščajo ujetost 8. marca v konceptualno praznost in vanj vnašajo nove smisle, ki vse bolj asociirajo na materinski dan ali valentinovo. Materinski dan, ki poudarja oziroma slavi le ženskino biološko funkcijo in valentinovo, ki slovi predvsem po intimnem obeleževanju in pretirani potrošnji sta namreč ravno nasprotna dnevu žena, ki slavi predvsem podobo »javne delavke«.

8. marec, ki se ga slavi z veselicami, zdravnicami, darili in izleti je v BIH vsekakor izgubil svojo globljo vsebino, a glede na število (praznih) člankov in številnih oglasov se zdi, da ni izgubil na svoji popularnosti. Morda prav zato, ker ga je zlahka mogoče uporabiti za ohranjanje patriarhalne družbene ureditve.

10 Literatura

Accati, Luisa. 2001. *Pošast in lepatica: oče in mati v katoliški vzgoji čustev*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Avaz.ba. 2013a. *Premijer Nikšić povodom 8. marta posjetio radnice rudnika Breza*, 8. marec. Dostopno prek: <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/premijer-niksic-povodom-8-marta-posjetio-radnice-rudnika-breza> (27. september 2013).

Avaz.ba. 2013b. *Donirana sredstva za osam sigurnih kuća u BiH*, 25. april. Dostopno prek: <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/donirana-sredstva-za-osam-sigurnih-kuca-u-bih> (27. september 2013).

Babić, Dušan. 2009. Naviru sjećanja iz ratnog vihora. *Oslobođenje*, 21 (9. marec).

Banjaluka.com. 2012. *Tradicionalni osmomartovski rukometni turnir*, 25. februar. Dostopno prek: <http://www.banjaluka.com/vijesti/sport/2012/02/25/tradicionalni-osmomartovski-rukometni-turnir> (27. september 2013).

Barthes, Roland. 1984. *Mythologies*. New York: Hill and Wang.

Bazdulj, Muharem. 2008. *Osmomartovski dnevnik*. Dostopno prek: <http://pescanik.net/2008/03/osmomartovski-dnevnik/> (27. september 2013).

Beauvoir, Simone de. 1999. *Drugi spol*. Ljubljana: Delta.

Biser international. Dostopno prek: www.biserinternational.ba (27. september 2013).

Bogataj, Janez. 2011. *Slovenija praznuje: sodobne šege in navade na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Clarke, Jackie R. 2006. Different to »dust collectors«? The giving and receiving of experience gifts. *Journal of Consumer Behaviour* 5(6): 533–49.

Čepin Čander, Maja. 2010. *Mojca Pajnik, raziskovalka migracij: Vse se prosto giblje, samo ljudje ne*. Dostopno prek: <http://www.dnevnik.si/objektiv/vec-vsebin/1042371106> (27. september 2013).

Čolović, Ivan. 1988. *Vreme znakova: 1986-1987*. Novi sad: Budućnost.

Dijk, Teun A. van. 1988. *News as Discourse*. Hillsdale, Hove in London: L. Erlbaum.

Dizdar, Jadranka. 2010. Hrvatsku će u Evropsku uniju uvesti dvije žene. *Oslobođenje*, 18–19 (9. marec).

Dnevni Avaz. 1996a. Prst uprt u svijet, 4 (8. marec).

--- 1996b. Bogastvo za šminku, 15 (8. marec).

- 1996c. Hladnoća nije prepreka, 15 (8. marec).
- 1996č. Položeno cvijeće, 7 (8. marec).
- 1996d. Pokloni za dan žena, 8 (9. marec).
- 1996e. Najstarija žena na svijetu, 15 (8. marec).
- 1997a. Prava žene ugrožena, 18 (8. in 9. marec).
- 1997b. Riba lovi ribu, 18 (7. marec).
- 1997c. Poljubac ili samo cvijet, 20 (7. marec).
- 1998a. Učestvuje 20 ekipa, 12 (8. marec).
- 1998b. Svaki dan učiniti sretnim, 10 (9. marec).
- 1998c. Ruža pet, parfem 100 KM!, 4 (8. marec).
- 2007a. Izložba članova NVO »Svjetlo«, 30 (9. marec).
- 2007b. Pripadnicama ljepšeg spola cvijeće i pokloni, 30 (9. marec).
- 2007c. Partizanka zavela supruga Dušana kratkom suknjicom, 8 (8. marec).
- 2007č. Oglas za BH Telecom, 23 (7. marec)
- 2007d. Oglas za trgovino Mona, 44 (7. marec).
- 2008a. Oglas za Dnevne novine As, 12 (8. marec).
- 2008b. Oglas za m:tel paket, 40 (7. marec).
- 2008c. Oglas za Violetu, 43 (7. marec).
- 2009a. PDP dijelio cvijeće Banjalučankama, 8 (9. marec).
- 2009b. Organiziraju druženje za članice, 13 (7. marec).
- 2009c. Prikupljan novac za »Šareni park«, 15 (7. marec).
- 2009č. Dan žena uz proteste i poklone, 40 (9. marec).
- 2009d. Odluka o dolasku na posao nakon poroda bila je lična, 14 (9. marec).
- 2009e. Spec, 18 (7. marec).
- 2009f. Praznik u znaku cvijeća, 11 (9. marec).
- 2010a. Prigodna prodajna izložba, 11 (7. marec).
- 2010b. Tanović: Žene u BIH su nestale s političke scene, 10 (9. marec).
- 2010c. Kupac tražio da mu upakuju jedan bonbon, 14 (9. marec).
- 2010č. Oglas za restavraciju Plava prizma, 46 (7. marec).
- 2012a. Načelnik kolegicama poklonio knjige, 13 (8. marec).
- 2012b. Seksualno uznemiravanje niko ne prijavljuje, 7 (7. marec).

- 2012c. Žene žrtve rata u BIH, 9 (9. marec).
- 2012č. Dame očekuju pažnju i ostalim danima u godini, 13 (8. marec).
- 2012d. Mun: Priznanje ženama treba odavati svaki dan, 6 (9. marec).
- 2012e. Članovi NVO »Svjetlo« izložili svoje rukotvorine, 16 (9. marec).
- 2012f. Što svaka žena sanja, 6 (9. marec).
- 2012g. Oglas za plesno šolo Evroritam, 21 (8. marec).

E-novine.com. 2013. *Hoću da je svaki dan Osmi mart*, 8. marec. Dostopno prek: <http://www.e-novine.com/drustvo/80344-Hou-svaki-dan-Osmi-mart.html> (27. september 2013).

Erjavec, Karmen. 2007. *Kritična diskurzivna analiza prispevkov*. Ljubljana: Založba FDV.

Gfk BIH. 2006. *Dnevne novine u BIH*. Dostopno prek: http://www.gfk.ba/imperia/md/content/gfkbh/pr_eng/2006_bs/gfk_pr_02-2006_-_dnevne_novine.pdf (27. september 2013).

Glas Srpske. 2003a. Priznanje humanistima, 5 (10. marec).

- 2003b. One to rade muški, 6 (8. marec).
- 2003c. Od karanfila do Pariza, 16 (7. marec).
- 2003č. Pjesma pjesmu stiže, 30 (10. marec).
- 2003d. Koncert posvećen ženi, 5 (10. marec).
- 2004. Poklon gradu, 12 (8. marec).
- 2006a. Da pažnja ne traje samo jedan dan, 17 (9. marec).
- 2006b. I ljubav i poštovanje, 4 (9. marec).
- 2006c. Pažnja nema cijenu, 16 (8. marec).
- 2007a. Cvijeće zamirisalo gradom, 17 (9. marec).
- 2007b. Pažnja godi svaki dan, 12 (9. marec).
- 2007c. »Iskra« uručila darove, 18 (8. marec).
- 2007č. Izmamili suze radosnice, (7. marec).
- 2007d. Pjesme mami u čast, (7. marec).
- 2007e. U objektivu, 14 (7. marec).
- 2007f. Ljepota sa slikarskog platna, 18 (8. marec).
- 2007g. Dame, sretan 8. mart!, 17 (8. marec).
- 2008. Preživjeti stotu, 14 (7. marec).

- 2012. Poklanjali ruže muškarcima, 23 (9. marec).
- Hobsbravn, Eric in Terence Ranger. 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Jalušič, Vlasta. 1997. *8. marec v zgodovini boja za ženske pravice*. Ljubljana: Vlada republike Slovenije, Urad za žensko politiko.
- Jeraj, Mateja. 2005. *Slovenke na prehodu v socializem (vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945–1953)*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Jogan, Maca. 1986. *Ženske in diskriminacija*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- 2001. *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kalender- Šaronjić, Valida. 2008. Praznik koji više znači muškarcima nego ženama. *Dnevni Avaz*, 27 (9.marec).
- Kamenica, Edina. 2009a. Katarina je bila srednjovekovna Klara Cetkin. *Oslobođenje*, 4 (9. marec)
- 2009b. Reci mi, mama, šta da učinim. *Oslobođenje*, 32–3 (8. marec).
- 2011. Ručak će da izgori. *Oslobođenje*, 9 (9. marec).
- Kaplan, Temma. 1985. On the socialist origins of International Women's Day. *Feminist Studies* 11(1): 163–71.
- Kapusta-Pofahl, Karin. 2011. Reinstating International Women's Day in the Czech Republic: Feminism, Politics and the Specter of Communism. *Anthropology of East Europe Review* 29 (2): 204–14.
- Karić, Samir. 2010. Osmi mart nam ništa ne znači. *Oslobođenje*, 4 (8. marec).
- Klix.ba. 2012. *Osmi mart u Bosni i Hercegovini u znaku cvijeća i protestnih šetnji*, 8. marec. Dostopno prek: <http://www.klix.ba/vijesti/bih/osmi-mart-u-bosni-i-hercegovini-u-znaku-cvijeca-i-protestnih-setnji/130308053#1> (27. september 2013).
- 2013a. *Žene poručile: Mi smo žene svaki dan, naša zemlja je cijeli svijet*, 8. marec. Dostopno prek: <http://www.klix.ba/vijesti/bih/zene-porucile-mi-smo-zene-svaki-dan-nasa-zemlja-je-cijeli-svijet/120308124> (27. september 2013).
- 2013b. Koncert "Diva" večeras u sarajevskom BKC-u. Dostopno prek: <http://www.klix.ba/magazin/muzika/koncert-diva-veceras-u-sarajevskom-bkc-u/130308024> (27. september 2013).

--- 2013c. *Berin Buturović u klubu Sloga za romantični 8. mart*. Dostopno prek: <http://www.klix.ba/magazin/muzika/berin-buturovic-u-klubu-sloga-za-romanticni-8-mart/130308088> (27. september 2013).

Kuljić, Todor. 2012. *Kultura spominjanja. Teoretske razlage uporabe preteklosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani.

Leskošek, Vesna. 2002. *Zavrnjena tradicija*. Ljubljana. Založba/*cf.

Malešević, Miroslava. 2007. *Žensko: etnografski aspekti društvenog položaja žene u Srbiji*. Beograd: Srpski genealoški centar.

Majstorović, Danijela in Vladimir Turjačanin. 2006. The representation of women in Bosnian-Herzegovinian dailies: gender and ethnic separations in society. V *Stereotyping: representation of women in print media in south east Europe*, ur. Adla Isanović, 81–110. Sarajevo: Mediacentar.

Majstorović, Danijela. 2009. Žrtve, mame in superženske: Spolni diskurzi in subjektivnosti v Bosni in Hercegovini. V *Medijska politika v postsocializmu*, ur. Primož Krašovec in Igor Ž. Žagar, 122–39. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

Mauer, Neža. 1965. *Lepo proslavimo dan žena: priročnik za prireditve in proslave*. Ljubljana: Pionirski dom.

McQuail, Denis. 1975. *Communication*. New York: Longman Inc.

Oakley, Ann. 2000. *Gospodinja*. Ljubljana: Založba /*cf.

Ograjšek, Ida. 2004. 8.mart- međunarodni dan žena. *Povijest u nastavi* 1 (3): 112–41.

Opština Čelinac. 2010. *Obilježen dan žena*. Dostopno prek: http://www.opstina-celinac.com/index.php?option=com_content&view=article&id=215%3Aobilježen-dan-ena- &Itemid=40&lang=sr-lat (27. september 2013).

Oslobođenje. 1996a. Protest Podrinjki, 5 (9. marec).

--- 1996b. Dovoljna je lijepa riječ, 13 (8. marec).

--- 1996c. Spomen ubijenoj djeci, 6 (8. marec).

--- 1997. Izletnici na planinama, 9 (9. marec).

--- 1998a. Sjeti me se (samo) danas, 9 (8. marec).

--- 1998b. 1, Žena, cvijet i osmijeh (8. marec).

--- 2007a. Novčana naknada za svezaposlene i nezaposlene žene, 23 (9. marec).

--- 2007b. Svečani ručak za profesorice, 21 (9. marec).

- 2007c. Besplatan prevoz i film za Banjalučanke, 23 (8. marec).
- 2007č. Izložba ženskih snova, 22 (9. marec).
- 2007d. Druženje sa korisnicima kuhinje Crvenog križa, 21 (9. marec).
- 2007e. Ruže i čestitke za SOS mame, 21 (9. marec).
- 2007f. Penelopine obale nade, 24 (8. marec).
- 2007g. Najviše prodavali cvjetne aranžmane i parfeme, 21 (9. marec).
- 2007h. Slovenke na dnu ljestvice nataliteta, 10 (7. marec).
- 2007i. Povećana kupovina poklona, 18 (8. marec).
- 2007j. Bogat zabavni program, sa muzikom do zore, 20 (8. marec).
- 2008a. Žene invalidi obilježile 8.mart, 21 (8. marec).
- 2008b. Bh. Žene diskriminirane u svim sferama života, 8 (8. marec).
- 2008c. Prepoznati mobing, 9 (8. marec).
- 2008č. Zaštitom materinstva do boljeg položaja majke, 9 (8. marec).
- 2008d. Očekivano: Elena Borić pavela, 25 (8. marec).
- 2008e. Dostojanstvo skuplje od karanfila, 25 (9. marec).
- 2008f. Blic, 2 (9. marec).
- 2008g. Slike Envera Krajišnika, 18 (9. marec).
- 2008h. Blic, 2 (8. marec).
- 2009. Slaba prodaja cvijeća, 18 (8. marec).
- 2010a. Više od 400 esdepeovaca slavilo 8. mart, 16 (9. marec).
- 2010b. Žene položile cvijeće na spomen-kosturnicu iz NOB-a, 14 (9. marec).
- 2010c. Ženski front, 17 (9. marec).
- 2010č. Izložba »Žena i vrijeme«, 24 (8. marec).
- 2010d. Besplatni ginekološki pregledi u Prijedoru, 14 (9. marec).
- 2010e. Cvijeće za Tanju, 17 (9. marec).
- 2010f. Pravovremeno liječenje raka dojke, 26 (9. marec).
- 2010g. Podrinjske majke, 4 (9. marec).
- 2010h. Marginalizacija žena, 2 (8. marec).
- 2011a. Zabrinjavajući stereotipi su svuda, 9 (8. marec).
- 2011b. One su bile prve ili među prvima, 13 (9. marec).
- 2011c. Žene za žene, 4 (7. marec).

- 2011č. Dan žena, 4 (8. marec).
- 2011d. Arsen i Matija Dedić u BKC-u, 48 (9. marec).
- 2012a. Ajnadžić: Žena je posebna karika društva, 24 (8. marec).
- 2012b. Sajam cvijeća i ručnih radova, 21 (8. marec).
- 2012c. Dan žena, 4 (8. marec).
- 2012č. Dan žena cijelu godinu, 9 (8. marec).
- Pajnik, Mojca. 2007. Medijske podobe o beguncih. *Socialno delo* 46 (1-2): 1–11.
- Radiosarajevo.ba. 2013a. *Umjesto ruža, osigurajte ženama posao*, 9. marec. Dostopno prek: <http://www.radiosarajevo.ba/novost/105538/umjesto-ruza-osigurajte-zenama-posao> (27. september 2013).
- Radiosarajevo.ba. 2013b. *Fondacija CURE: Nećemo karanfil, hoćemo prava*, 8. marec. Dostopno prek: <http://www.radiosarajevo.ba/novost/105454/fondacija-cure-necemo-karanfil-hocemo-prava> (27. september 2013).
- Rihtman-Auguštin, Dunja. Kako je umro Osmi mart. Etno-antropološki prilog ženskoj povijesti. V *Zbornik Mirjane Gross u povodu 75. Rođendana*, ur. Neven Budak, 403–13. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Rtv.rs. 2010. *Dodik delio ruže*, 8. marec. Dostopno prek: http://www.rtv.rs/sr_lat/region/dodik-delio-ruze_177444.html (27. september 2013).
- Rtvis.tv. 2011. *Izbor "Žene godine" Istočnog Sarajeva*, 6. februar. Dostopno prek: <http://www.rtvis.tv/latn/?page=79&kat=138&vijest=47534> (27. september 2013).
- Rugimbana, Robert. 2002. The role of social power relations in gift giving on Valentine's Day. *Journal of Consumer Behaviour* 3 (1): 63–73.
- Selišnik, Irena. 2009. Med kritiko in proslavo: zgodovinsko spreminjanje praznovanja žensk. V *Borec*, ur. Velagić, Tanja, 236–50. Ljubljana: Publicistično društvo Zak.
- Sklevicky, Lydía. 1996. *Konji, žene, ratovi*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Skupinski intervju. 2013a. *Intervju s prebivaljkami Sarajeva*. Sarajevo, 22. april.
- 2013b. *Intervju s prebivaljkami Mostarja*. Mostar, 26. april.
- 2013c. *Intervju s prebivaljkami Banja Luke*. Banja Luka, 16. avgust.
- Sportsport.ba. 2013. *8. mart: Jahanje u Sarajevu za dvoje*. Dostopno prek: <http://sportsport.ba/ostalo/8-mart-jahanje-u-sarajevu-za-dvoje/99574> (27. september 2013).

Stevanović, Vanja. 2008. Baku Mariju na životu održavaju djeca i unuci. *Dnevni Avaz*, 11 (7. marec).

Šabanović, Mirha. 2012. Ukroćenost tanane, divlje, plahovite i nepredvidive ruke umjetnice. *Oslobođenje*, 32–3 (8. marec).

Švab, Alenka. 2002. »Divided we stand« – teme in dileme študij spolov. V *Cooltura: uvod v kulturne študije*, ur. Debeljak, Aleš, Peter Stanković, Gregor Tomc in Mitja Velikonja, 195–210. Ljubljana: Študentska založba.

Tovilović, Dejan. 2013. *Gradonačelnik Banjaluke dijelio cvijeće*. Dostopno prek: <http://www.nezavisne.com/novosti/banjaluka/Gradonacelnik-Banjaluke-dijelio-cvijece-183251.html> (27. september 2013).

Trebinjelive.info. 2012. *U Trebinju održan osmomartovski turnir u rukometu*. Dostopno prek: <http://trebinjelive.info/2012/03/10/u-trebinju-odrzan-osmomartovski-turnir-u-rukometu-foto/> (27. september 2013).

Velikonja, Mitja. 2013. Jugoslovenija. Slavljenje nekdanjih jugoslovanskih praznikov v sodobni Sloveniji. V *Politika praznovanja*, ur. Božidar Jezernik, 111–33. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani.

Vasiljević, Lidija. 2007. *Dan kada privatno postaje javno - Analiza praćenja 8. marta kroz dnevnu štampu i nedeljnike u periodu od 1998-2007godine*. Beograd: Ženski INDOK Centar.

Vezovnik, Andreja. 2008. Kritična diskurzivna analiza v kontekstu sodobnih diskurzivnih teorij. *Družboslovne razprave* 24 (57): 79–96.

Wodak, Ruth in Michael Mayer. 2002. *Methods of critical discourse analysis*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.

Zaharijević, Adriana in Katarina Lončarević. 2011. *Osmi mart: istorija jednog 'praznika'*. Beograd: Ženski INDOK Centar.

Zerubavel, Eviatar. 1985. *Hidden rhythms: schedules and calendars in social life*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press.

--- 2004. The Social Marking of the Past: Toward a Socio-Semiotics of Memory. V *The Cultural Turn (Matters of Culture)*, ur. Roger Friedland in John Mohr, 184–93. Cambridge: Cambridge University Press.

Zdravić, Nada. 2010. Aleksandrinke. *Oslobođenje*, 11 (8. marec).

Zoonen, Liesbet van. 1994. *Feminist media studies*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.

--- 1995. Gender, Representation, and the Media. V *Questioning the Media. A critical introduction*, ur. John Downing, Ali Mohammadi in Annabelle Srebreny-Mohammadi, 311–28. London: Sage.